

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

факультет здоров'я людини
кафедра психології та соціології

О.Д. Гапотченко

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ
ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ**

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

Факультет здоров'я людини

Кафедра психології та соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ
ПРОЦЕСУ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ
МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ»

Здобувачка вищої освіти спеціальності 053 Психологія,
ОПП «Психологія», групи ПС-244зм

О. Д. Гапотченко

Керівник роботи: к. психол. н., доц.

А.М. Османова

Рецензент: доцент кафедри психології, соціальної
роботи та педагогіки Відкритого міжнародного
університету розвитку людини “Україна”,
канд. психол. н..

О. О. Поджинська

СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ

Факультет _____ здоров'я людини _____
 Кафедра _____ психології та соціології _____
 Освітній ступінь _____ магістр _____
 Спеціальність _____ 053 Психологія _____
 Освітньо-професійна програма _____ «Психологія» _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувачка кафедри
 психології та соціології
 Бохонкова Ю.О.

“03” вересня 2025 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Гапотченко Ользі Дмитрівні

1. Тема роботи: «Особливості психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку».

Керівник роботи: Османова А.М., к. психол. н., проф., доцент, доцент кафедри психології та соціології СХУ ім. В. Даля, затверджений наказом по університету від 02.09.2025 р. № 141/15.04.

2. Строк подання здобувачем роботи: 01.12.2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: обсяг роботи – 105 сторінок (1,5 інтервал, 14 шрифт з дотриманням відповідного формату), список використаної літератури оформлюється згідно з бібліографічними нормами.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): проаналізувати наукові джерела з зазначеної тематики; підібрати діагностичний інструментарій згідно проблеми дослідження; на основі проведеного констатувального експерименту розробити й апробувати програму соціально-психологічного тренінгу. Провести формувальний експеримент. Ефективність проведеного експерименту оцінити за допомогою математичних методів оцінки значущості відмінностей середніх величин.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслеників): таблиці, рисунки (діаграми, гістограми, сегментограми).

6. Консультанти розділів роботи:

Розділ	Прізвище, ініціали та посада	Підпис, дата
--------	------------------------------	--------------

	консультанта	завдання видав	завдання прийняв
1.	Османова А.М. – к. психол. н., проф.,доцент, доцент кафедри психології та соціології СНУ ім. В. Даля	04.09.2025 р.	16.10.2025 р.
2.	Османова А.М. – к. психол. н., проф., доцент, доцент кафедри психології та соціології СНУ ім. В. Даля	17.10.2025 р.	24.10.2025 р.
3.	Османова А.М. – к. психол. н., проф.,доцент, доцент кафедри психології та соціології СНУ ім. В. Даля	25.10.2024 р.	03.11.2024 р.

7. Дата видачі завдання: 03 вересня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Визначення проблеми, завдань дослідження та розроблення плану кваліфікаційної роботи.	04.09.2025 р. – 07.09.2025 р.	
2	Аналіз літератури за проблемою. Систематичний аналіз наукових джерел. Структурування огляду літератури. Робота над теоретичною частиною дослідження.	08.09.2025 р. – 16.10.2025 р.	
3	Узагальнення результатів констатувального експерименту.	17.10.2025 р. – 24.10.2025 р.	
4	Розробка та апробація програми соціально-психологічного тренінгу.	25.10.2025 р. – 31.10.2025 р.	
5	Обробка, графічне оформлення та психологічний аналіз результатів формульованого експерименту та оцінка ефективності корекційних заходів за допомогою методів математичної статистики	01.11.2025 р. – 03.11.2025 р.	
6	Узагальнення наукових фактів, написання висновків за результатами проведення дослідження. Технічне оформлення роботи.	04.11.2025 р. – 08.12.2025 р.	
7	Попередній захист роботи	09.12.2025 р. – 10.12.2025 р.	
8	Представлення роботи на зовнішню рецензію.	11.12.2025 р. – 14.12.2025 р.	
9	Перевірка роботи на академічний плагіат.	15.12.2025 р. – 17.12.2025 р.	
10	Підготовка кваліфікаційної роботи до захисту.	18.12.2025 р. – 21.12.2025 р.	
11	Захист кваліфікаційної роботи.	22.12.2025 р. – 27.12.2025 р.	

Здобувачка вищої освіти:

Гапотченко О.Д.

Керівник роботи:

к. психол. н.,доц.

Османова А.М.

РЕФЕРАТ

Текст – 105 с., рис. – 9, табл. – 7, літератури – 81 дж., додатків – 3

У кваліфікаційній роботі досліджено особливості психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку. Розкрито поняття та зміст адаптації, проаналізовано психологічні особливості дітей цього віку та визначено чинники, які впливають на перебіг адаптаційних процесів. Представлено результати емпіричного дослідження рівня адаптованості дітей та обґрунтовано програму психолого-педагогічного супроводу, спрямовану на зниження тривожності, розвиток комунікативних навичок та формування позитивного ставлення до навчання. Експериментально підтверджено ефективність розробленої програми.

Ключові слова: АДАПТАЦІЯ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ДІТИ, МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК, ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД, ТРИВОЖНІСТЬ, КОМУНІКАТИВНІ НАВИЧКИ, НАВЧАЛЬНА МОТИВАЦІЯ, ПСИХОЛОГІЧНИЙ КЛІМАТ.

ABSTRACT

Text – 105 p., fig. – 9, tab. – 7, references – 81 pg., appendices – 3

The qualification work investigates the features of psychological and pedagogical support for the adaptation process of internally displaced children of primary school age. The concept and content of adaptation are revealed, the psychological features of children of this age are analyzed, and the factors that influence the course of adaptation processes are identified. The results of an empirical study of the level of adaptation of children are presented and a program of psychological and pedagogical support is substantiated, aimed at reducing anxiety, developing communication skills and forming a positive attitude towards learning. The effectiveness of the developed program is experimentally confirmed.

Key words: ADAPTATION, INTERNALLY DISPLACED CHILDREN, YOUNGER SCHOOL AGE, PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT, ANXIETY, COMMUNICATION SKILLS, LEARNING MOTIVATION, PSYCHOLOGICAL CLIMATE.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ	12
1.1. Поняття та психологічна сутність адаптації молодших школярів.	12
1.2. Вікові та психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку.	19
1.3. Теоретичні моделі та підходи до психолого-педагогічного супроводу дітей в умовах адаптації.....	26
Висновки до розділу 1.....	33
РОЗДІЛ 2. СТАН ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ВПО У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ	34
2.1. Аналіз нормативно-правових документів щодо підтримки внутрішньо переміщених дітей в Україні.	34
2.2. Роль психолога, вчителя та соціального педагога в адаптації ВПО.	39
2.3. Труднощі та типові проблеми у процесі адаптації молодших школярів із числа ВПО.	46
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	52
3.1. Мета, завдання та методи емпіричного дослідження.	52
3.2. Організація та етапи проведення дослідження.	54
3.3. Характеристика вибірки дослідження.	57
3.4. Використані діагностичні методики (тести, спостереження, анкетування, інтерв'ю).	59
Висновки до розділу 3.....	62
РОЗДІЛ 4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ	63
4.1. Аналіз та інтерпретація результатів діагностики адаптації ВПО молодшого шкільного віку.....	63
4.2. Виявлення рівнів адаптації та груп ризику.	69
4.3. Програма психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації.....	75
Висновки до розділу 4.....	89
ВИСНОВКИ.....	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	93
ДОДАТКИ.....	102

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна Україна перебуває в умовах глибоких соціально-політичних та економічних трансформацій, значною мірою зумовлених воєнними діями та масштабними внутрішніми міграційними процесами. Однією з найбільш уразливих категорій населення є внутрішньо переміщені особи, значну частину яких становлять діти молодшого шкільного віку. Вимушене переміщення, розлука з близькими людьми, зміна звичного соціального середовища, втрата дому та відчуття безпеки формують потужні стресові фактори, що істотно впливають на емоційний стан, соціальну поведінку та навчальну успішність дітей.

Молодший шкільний вік є ключовим періодом у розвитку особистості, адже саме в цей час формуються навчальна мотивація, базові соціальні навички, особистісні якості та адекватна самооцінка. Травматичний досвід та переживання, зумовлені вимушеним переселенням, ускладнюють процес входження дітей у нове шкільне середовище, що може проявлятися у підвищеній тривожності, замкненості, труднощах у комунікації та зниженні інтересу до навчальної діяльності.

В умовах початкової школи особливої ваги набуває психолого-педагогічний супровід, спрямований на підтримку внутрішньо переміщених дітей у процесі адаптації. Він забезпечує відновлення почуття безпеки, сприяє формуванню позитивних соціальних зв'язків, розвитку внутрішніх ресурсів та підвищенню емоційного комфорту. Ефективність супроводу зумовлена узгодженою взаємодією педагогів, практичних психологів, соціальних педагогів і батьків, а також створенням інклюзивного, доброзичливого й підтримувального освітнього середовища.

Організація психолого-педагогічного супроводу внутрішньо переміщених дітей потребує комплексного підходу, що поєднує діагностичну, корекційно-

розвивальну, профілактичну та консультативну діяльність. Важливим завданням є також розвиток чутливості педагогів і психологів до специфічних потреб дітей, які пережили вимушене переселення, та володіння сучасними методами психолого-педагогічної роботи.

Попри зростаючу увагу науковців і практиків до проблематики адаптації внутрішньо переміщених дітей, питання розробки цілісної системи їх психолого-педагогічного супроводу в умовах початкової школи досі залишається недостатньо дослідженим. Нагальною є потреба у вивченні специфіки адаптаційних процесів у цієї категорії учнів, а також у створенні та апробації ефективних програм підтримки, спрямованих на підвищення емоційного благополуччя та навчальної результативності.

Таким чином, актуальність дослідження зумовлена необхідністю комплексного вивчення особливостей психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку та впровадження результатів у практику закладів загальної середньої освіти.

Об'єкт дослідження – процес психолого-педагогічного супроводу адаптації дітей молодшого шкільного віку в умовах початкової школи.

Предмет дослідження – особливості психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку.

Мета дослідження теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити особливості організації психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку та визначити ефективні напрями його реалізації в умовах початкової школи.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати науково-теоретичні підходи до проблеми адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку та визначити сутність психолого-педагогічного супроводу цього процесу.
2. Виявити особливості адаптаційних труднощів у внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку в умовах початкової школи.

3. Розробити програму психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку.

4. Емпірично перевірити ефективність запропонованої програми та визначити можливості її впровадження у практику закладів загальної середньої освіти.

Теоретична та методологічна основа дослідження становлять положення загальної та вікової психології, педагогіки, психології розвитку, соціальної психології та корекційної педагогіки, що розкривають сутність процесу адаптації дітей молодшого шкільного віку (Л. Виготський, Ж. Піаже, Е. Еріксон, Г. Костюк, С. Максименко та ін.). Використано наукові підходи до розуміння соціально-психологічної адаптації особистості (Ю. Бохонькова, А. Османова, Т. Титаренко), дослідження проблеми психолого-педагогічного супроводу дітей в освітньому середовищі (І. Бех, О. Савченко, Н. Чепелєва, Л. Божович).

Методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, узагальнення та класифікація;
- емпіричні: спостереження, тестування, опитування;
- методи обробки та інтерпретації даних: математичні методи статистичної обробки даних дослідження;
- методи психологічної корекції – програма профілактики.

З даної проблеми проведено дослідження із застосуванням наступних психодіагностичних методик: «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової», «Малюнок «Що мені подобається в школі», інтерв'ю, спостереження.

Наукова новизна дослідження. Уточнено сутність понять «адаптація внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку», «психолого-педагогічний супровід адаптації» у контексті освітнього середовища; виявлено та систематизовано психологічні й педагогічні чинники, що впливають на успішність адаптаційного процесу в дітей цієї категорії; розроблено й

апробовано програму психолого-педагогічного супроводу, спрямовану на зниження рівня адаптаційних труднощів і підвищення рівня емоційного благополуччя внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку; отримано нові емпіричні дані щодо проявів адаптаційних труднощів і динаміки їх подолання у процесі цілеспрямованої психолого-педагогічної підтримки..

Теоретичне значення дослідження уточнено й поглиблено наукові уявлення про процес адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку в освітньому середовищі; розширено змістове наповнення поняття «психолого-педагогічний супровід адаптації» у контексті роботи з дітьми, які зазнали впливу травматичних подій і зміни соціального середовища; обґрунтовано системний підхід до організації супроводу, що поєднує психологічні, педагогічні та соціальні компоненти; визначено роль і взаємозв'язок особистісно орієнтованого, компетентнісного та акмеологічного підходів у забезпеченні ефективності адаптаційного процесу; доповнено наукові положення про чинники успішної адаптації дітей молодшого шкільного віку в умовах кризових суспільних змін..

Практичне значення дослідження розроблено та апробовано програму психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку, яка може бути використана у практиці роботи психологів та педагогів початкової школи; створені методичні рекомендації для вчителів, практичних психологів і соціальних педагогів щодо організації ефективної підтримки дітей зазначеної категорії; результати дослідження можуть бути впроваджені у систему підвищення кваліфікації педагогічних працівників, сприяючи підвищенню їхньої готовності до роботи з внутрішньо переміщеними дітьми; отримані емпіричні дані можуть бути використані для подальшого вдосконалення навчально-виховного процесу в закладах загальної середньої освіти.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АДАПТАЦІЇ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Поняття та психологічна сутність адаптації молодших школярів

Навчання у школі є одним із найважливіших етапів у житті кожної дитини. Від того, наскільки швидко вона пристосується до нових змін, залежить те, чи зможе вона позитивно сприймати вчителів, чи буде виконувати завдання, чи зможе знайти друзів серед однокласників. До того ж молодший шкільний вік є тим періодом, що характеризується рядом вікових та індивідуальних особливостей. Тому питання адаптації молодших школярів є достатньо важливим для дослідження.

Загалом поняття «адаптація» трактується як «форма взаємодії людини з оточенням, що характеризується біологічними, соціальними, психологічними змінами, де соціальний аспект є найважливішим» [23, с. 181]. У вузькому розумінні це пристосування людини до змін, до нового середовища, до незнаних раніше явищ та процесів. Адаптація зумовлена тим, що у людини виникають соціальні потреби, які цілісно можна втілити лише шляхом зміни чогось чи сприйняття чогось нового як звичного для себе.

Адаптація у молодших школярів пов'язана з тим, що діти даного вікового періоду (6-11 років) є досить вразливими до нового середовища. Школа постає перед ними як боротьба з новими труднощами, оскільки потрібно навчитися дотримуватися дисципліни та виконувати вказівки вчителя, звикнути до організованого навчального процесу, навчитися вирішувати конфлікти з однокласниками, звикнути до іншого кола спілкування. Часто діти відвідують школу, яка знаходиться поза їхнім регіоном проживання, тому змушені звикати до нової локації. Під час повномасштабного вторгнення також проблемним стала

зміна місця проживання та вимушена міграція, що вплинуло на потребу у пошуку нової школи для молодших школярів.

Біологічна сутність адаптації молодшого школяра відображає резерви організму для пристосування до нових умов. Під час адаптації дитина використовує максимум функціональних можливостей організму, що може призводити до перевантаження регуляторних систем. Відповідно, можуть виникати різні захворювання, загалом самопочуття може погіршитися, частими проявами є головні болі та проблеми із сном.

Соціальний аспект адаптації виявляється у соціальній рівновазі під час пристосування до нових умов. Соціальна сутність характеризується наявністю чи відсутністю конфліктів із новим оточенням, фізіологічним та психологічним благополуччям, наявністю чи відсутністю соціальних зв'язків. Якщо адаптація проходить успішно, то дитина відчуває себе частиною нової соціальної групи та прагне виконувати її вимоги [28, с. 68].

Психологічна сутність адаптації молодших школярів є одним із найважливіших аспектів адаптації загалом. Дане явище характеризується мотивацією молодшого школяра до адаптивної поведінки, що викликана новою та значущою ситуацією. У цьому аспекті дитина має враховувати специфіку нового середовища та встановлювати із ним міцні соціальні зв'язки. Процес пристосування характеризується розумінням потреб у безпеці, їжі та сні, діяльності та відпочинку, любові та повазі, самовираженні, самореалізації, розвитку. Дитина сприймає нове середовище як звичне для себе та відчуває себе його повноцінною частиною.

В аспекті психологічної сутності адаптації молодших школярів, можна виділити емоційний, особистісний, соціальний рівні. Емоційний рівень адаптації характеризується тим, що пристосування до нових умов викликає у дитини тривожність, страх, занепокоєння, невпевненість, агресію. Соціальний рівень характеризується особливостями спілкування з оточеннями та однокласниками. На особистісному рівні адаптація проявляється особливостями комунікації з оточуючими та прагненням реалізовувати власні соціальні потреби. Якщо на

кожному з рівнів адаптація не буде відбуватися належним чином, то у дитини можуть виникати невротичні стани, знижуватися успішність під час навчання, проявлятися девіантна поведінка [44, с. 33].

Прийнято виділяти 4 компоненти структури адаптації молодшого школяра, що подано на Рис. 1.1. Компоненти структури адаптації молодшого школяра.

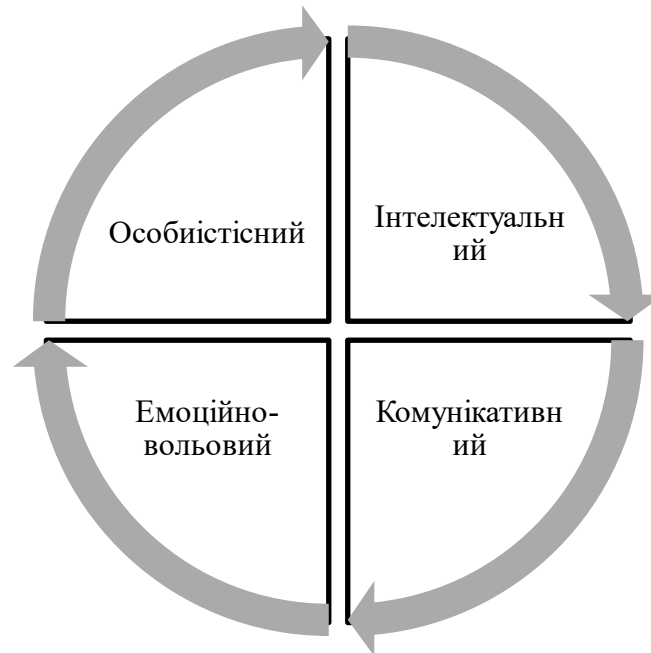

Рис. 1.1. Компоненти структури адаптації молодшого школяра

Особистісний компонент характеризується тим, що дитина молодшого шкільного віку має пізнавальні мотиви, які стимулюють її до дослідження нового середовища. Дитина, яка адаптується до нового середовища, намагається дотримуватися норм суспільної поведінки, знає про моральні норми, оцінює себе та свої вчинки. Цей компонент здебільшого проявляється під час адаптації до школи, де дитина потрапляє в інший простір, що функціонує за власними правилами.

Інтелектуальний компонент характеризується здатністю самостійно шукати інформацію, пізнавати нові явища, виділяти невідоме, прогнозувати майбутній результат. У молодшому шкільному віці дитина вже вмє правильно

здійснювати логічні дії, порівнювати різні явища, здійснювати аналіз та синтез, співвідносити бажане із реальним, визначати причинно-наслідкові зв'язки. Це дозволяє здійснювати оптимальну діяльність та визначати різні варіанти дій. Даний компонент є важливим для швидкої адаптації дитини.

Емоційно-вольовий компонент характеризується тим, що нове середовище розділене для дитини на те, яке їй відоме і те, яке їй невідоме. Тобто, дитина могла чути щось про нову локацію чи мати вже певний досвід пристосування, тоді як вона не могла знати про те, яке оточення там буде. Важливим аспектом є те, чи готова дитина до подавання перешкод та до коригування поведінки. Крім того, молодший шкільний вік характеризується довільністю поведінки, що впливає на основні аспекти адаптації. Відповідно, необхідно використовувати коректні засоби, які дозволять урегулювати емоційно-вольову сферу дитини під час адаптації.

Комунікативний компонент характеризується здатністю взаємодіяти із оточуючими, чути співрозмовника та розуміти його, співпрацювати із рідними та друзями, висловлювати власну позицію. Дитина розуміє, що вона повинна поважати особистий простір інших і не завжди є головною у діяльності чи грі. Відповідно, під час адаптації дитини важливим аспектом є те, чи вміє вона працювати у парі та чи може проявляти себе [73, с. 407].

Водночас відсутні чіткі критерії, які свідчили б про успішну адаптацію молодшого школяра. Одним із основних показників є стабільний психологічний стан, а також хороше емоційне самопочуття, відсутність проявів тривоги та дискомфорту, відсутність демонстрації напруження. Школяр, що зміг адаптуватися, проявляє позитивні показники у навчанні, приймає вимоги навчального процесу, звикає до нового режиму дня. Зокрема, адаптація відбувається швидше, якщо родина дитини допомагає їй у пристосуванні до нового середовища, цікавиться її життям, розділяє з нею інтереси. Педагоги теж можуть допомогти дитині адаптуватися за допомогою позитивного ставлення для дитини та відсутності проявів її дискримінації. У той же час швидка

адаптація значно залежить від наявності позитивної атмосфери у класі, що створює хороший психологічний мікроклімат.

Прийнято виділяти 3 рівні психологічної адаптації учнів молодшої школи: низький, середній, високий. Якщо дитина не може адаптуватися, то у неї виникає дезадаптація. Дане явище є багатофакторним, оскільки якщо дитина не може присовуватися до нових умов хоча б частково, то це означає, що є відразу кілька негативних чинників. Дезадаптація виникає переважно у зв'язку із невідповідністю очікувань стосовно реальності, несприятливим соціальним середовищем, недостатніми умовами для реалізації можливостей і потреб. Здебільшого дітей із дезадаптацією переважно не більше 5%, оскільки це свідчить про тяжкий психологічний стан дитини [25, с. 12].

Низький рівень характеризується тим, що дитина байдуже ставиться до того, що повинна пристосуватися до нових умов. Здебільшого це відображається в аспекті навчання, оскільки дитина не виконує домашні завдання, не відвідує школу регулярно чи попускає заняття, не виявляє інтересу до навчання, забуває виконати прохання вчителя. У цьому аспекті дитина потребує контролю зі сторони батьків та педагога, адже це може бути як небажання пристосуватися до нових умов, так і протест проти нового середовища. Також низький рівень може бути зумовлений несприйняттям дитини однокласниками, що формує у дитини відчуття того, що вона є зайвою. У той же час нерідко дитина не прагне до адаптації, так як сприймає такі обставини як тимчасові, відповідно, не вважає, що треба звикати до нового. Це наприклад можливо, якщо батьки є внутрішньо переміщеними особами, а дитина переконана, що скоро ситуація покращиться і вони повернуться до свого міста, тому немає сенсу у пристосуванні до нових умов.

Сучасні дослідження демонструють, що близько 20% дітей мають низький рівень адаптації у молодшому шкільному віці.[17, с. 3] На біологічному рівні це проявляється у вигляді головних болей, поганого апетиту, недосипання, болей у животі. На психологічному рівні основними проявами є проблеми із комунікацією, низький рівень зосередження, проблеми із засвоєнням знань. При

цьому, якщо протягом 3 місяців дитина не може адаптуватися до нових умов, то це вже може свідчити про низький рівень адаптації. При цьому низький рівень може бути спричинений негативним досвідом комунікації із дорослими, адаптаційними механізмами низького рівня, особливостями нервової системи, недостатнім обсягом спілкування з іншими дітьми [19].

Середній рівень характеризується позитивною динамікою адаптації, однак можливими є певні труднощі. Переважно дитина із середнім рівнем регулярно відвідує школу, виконує завдання, дотримується правил школи, з повагою ставиться до педагога. У той же час дитина зосереджена та сконцентрована на виконанні здебільшого лише того, що їй цікаво та прагне продемонструвати, що з певного аспекту у неї є кращими вміння та знання, ніж наприклад, в однокласників. Щодо комунікації з оточуючими, то дитина нормально спілкується з однокласниками та педагогами, однак може використовувати недоречні порівняння із попереднім оточенням. Дитина молодшого шкільного віку із середнім рівнем адаптації потребує контролю зі сторони дорослих, так як складно переживає деякі труднощі, зокрема, їй складно змиритися із потребою у новому середовищі [14, с. 46].

Для 60% дітей молодшого шкільного віку характерним є саме середній рівень адаптації. Зокрема, вони пристосовуються до нових умов протягом 1,5 місяців, що виявляється у стабілізації емоційного стану, зниженні тривоги, пристосуванні до нової організації розпорядку дня чи до нової локації. Також, якщо у родині сформовані позитивні стосунки, то адаптація відбувається швидше [6, с. 25].

Високий рівень адаптації характеризується позитивним сприйняттям потреби в адаптації. Дитина легко налагоджує контакти у школі, виконує домашні завдання, дотримується рекомендацій вчителів, виконує навчальну програму, ставиться з повагою до вчителя. В аспекті соціального життя молодший школяр налагоджує відносини із однокласниками, знаходить друзів, цікавиться додатково діяльністю. Відповідно, дитина отримує позитивну репутацію та загалом сприймає потребу в адаптації як щось нормальне. Високий

рівень здебільшого проявляється у тих дітей, яких батьки поступово готували до змін та налаштовували на те, що у дитини все вийде. Відповідно, адаптація була сприйнята як факт, а не як щось різке та невідоме.

Високий рівень характерний для 15% дітей молодшого шкільного віку. Вони протягом кількох тижнів пристосуються до нового середовища, знаходять друзів, знайомляться із новою локацією. Крім того, у них переважно сформована адекватна самооцінка та наявні додаткові інтереси [18, с. 4].

На сучасному етапі досить гострим аспектом дослідження є психологічна сутність адаптації молодших школярів із категорії внутрішньо переміщених осіб. Так, діти молодшого шкільного віку, які були змушені покинути місце свого постійного проживання, мають значні труднощі у пристосуванні до нового середовища. Вони складно переживають стрес, що спричинений бойовими діями, а також їм складно сприйняти нове соціальне становище. У поведінці таких дітей часто присутні такі прояви як сором'язливість, тривожність, страх перед чимось невідомим. У них можуть бути труднощі у навчанні та навіть регресія, що свідчить про повернення до попереднього етапу розвитку. Їм складно зосередитися, можуть бути проблеми із пам'яттю та увагою, інколи є проблеми із виконанням завдань та відвідуваністю школи.

Нерідко на фізіологічному рівні такі діти мають часті прояви порушення роботи шлунку, головні болі, запаморочення, нудоту, енурез. Можна помітити також тримання іграшки поруч із собою, як прив'язаність до того, що нагадує про дім та про психологічну безпеку.

Емоційний стан у дітей з категорії внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО) характеризується пришвидшеним темпом мовлення, дихання, виконання рухів; наявна метушливість; може бути яскрава міміка; у напружені моменти можуть з'являтися сльози чи навіть істерики. Також може бути агресивна поведінка та різка реакція на зауваження. Такі діти часто відчувають незахищеність, страх перед майбутнім, демонструють песимізм щодо майбутнього, відчувають себе винними у незначних ситуаціях, намагаються ізолюватися від оточення, відчувають сум щодо своїх слабких сторін [27, с. 8].

Це свідчить про складнощі адаптації дітей молодшого шкільного віку із категорії ВПО порівняно із дітьми, які мають постійне місце проживання. Зокрема, дітям ВПО складно звикнути до нової реальності, відповідати вимогам вчителів, дотримуватися навчальних успіхів на одному рівні. Тому важливо, щоб оточення допомагало таким дітям в аспекті адаптації та не ставило перед ними високі цілі.

Отже, адаптація у молодшому шкільному віці є складним процесом. Зокрема, це пов'язано із впливом оточення, адаптаційними механізмами дитини, особистими аспектами розвитку.

1.2. Вікові та психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку

Молодшим шкільним віком вважається період психічного розвитку дитини від 6 до 11 років [15, с. 52]. У цей час набуває змін фізичний розвиток дитини, вона стає більш сильнішою та витривалішою, швидко змінюються вік та вага, покращуються координація та спритність [24, с. 33].

Ключовою зміною у житті дитини стає те, що вона стає школярем, тож її провідною діяльністю стає навчання. Отримання знань та розвиток пізнання стають основними аспектами життєдіяльності дитини. На здатність до здійснення навчального процесу впливає те, що інтенсивно розвиваються такі утворення як пам'ять, увага, мислення, емоційно-вольова сфера. Розвиваються такі психічні функції як свідомість та посередництво.

У молодшому шкільному віці дитина може вже виконувати такі розумові операції як синтез, порівняння, аналіз, узагальнення. Також дитина може зосереджувати свою увагу на чомусь та концентруватися на виконанні завдання. Мислення стає абстрактним та загальним, а емоційний фон наповнюється новими емоціями [76, с. 10].

Психічні процеси у дитини молодшого шкільного віку стають довільними. Так, у дитини зростає пізнавальний інтерес, формується уявлення про планування своїх дій, з'являється об'єктивний аналіз власної поведінки. При цьому молодший школяр уже може опиратися на власний досвід та визнавати власні помилки, що також пов'язано із можливістю чітко пояснити власну позицію та обґрунтувати певне рішення. У цей період дитина вже може мати чітке розуміння свого місця у соціумі, мати розуміння про своє найближче оточення, змінювати уявлення про світ, мати власні погляди та цінності. Крім того, вже не потрібно довіряти лише словам рідних, оскільки дитина вже на практиці може перевірити певні явища чи процеси.

Увага у дитини стає усвідомленою, вона також може запам'ятовувати та відтворювати певні фрагменти чогось, розуміє мету виконання чогось, розробляє план виконання шкільного завдання. Молодший школяр поважає авторитет вчителя, дослухається до його установок, копіює його поведінку. До того ж вчитель має вплив на формування особистості дитини. Під час навчальної, трудової, комунікативної, ігрової діяльності, дитина вчиться взаємодіяти з педагогом та переносити отримані знання на спілкування із оточуючими загалом [52, с. 350].

Пізнання дитини закріплюється під час взаємодії з дорослими. Спілкування з оточуючими дозволяє формувати у дитини уявлення про певні культурні зразки та моральні норми. Комунікація з дорослими впливає на те, що молодший школяр може копіювати поведінку дорослих та повторювати їхні фрази, однак, вже частково осмислює негативні наслідки від повторення поганих прикладів. Також спілкування з дорослими дозволяє дитині стати більш терпеливою, цілеспрямованою, долати імпульсивні бажання, керувати власними емоціями та бути більш стриманою. Відповідно, це дозволяє сформувати позитивні моральні установки дитини.

У молодшому шкільному віці значно розвиваються почуття дитини. Вона більш емоційно починає реагувати на те, що її ображає, чи навпаки на те, що викликає у неї радість. Молодший школяр легко прив'язується до тварини чи до

іграшки, тож у нього виникають бажання, пов'язані із турботою про об'єкт уваги. Так, дитина може більше часу гратися з тваринкою, прибирати за нею, годувати її. У той же час почуття у дитини можуть з'являтися до представників свого оточення. Когось школяр може почати любити, когось ненавидіти, когось просто ігнорувати. Здебільшого почуття обумовлені у такому випадку власним досвідом та відгуками рідних про ту, чи іншу людину. Почуття впливають на формування внутрішнього плану дій щодо поведінки з тою чи іншою особою [80, с. 12].

У молодшому шкільному віці дитина стає сприятливою до виховних впливів. Зокрема, на моральний розвиток дитини впливають настанови батьків та педагогів щодо навколишнього світу, правил поведінки, духовності людини, спілкування з іншими. Дитина у цьому віці вже навчається здійснювати самоаналіз своїх дій, що підкріплюється регулюючою функцією. Крім того, молодший школяр може роздумувати над своїми діями та починає підлаштовувати поведінку під існуючі вимоги оточення. Дитина починає засвоювати розуміння ґрунтовних ідей щодо важливості знань та місця людини у світі.

Для дитини цього віку стає нормальним дотримуватися правил як під час спілкування із рідними та однокласниками, так і під час комунікації із педагогом, знайомими, незнайомцями. Вона має розуміння чіткого розподілу між допустимим та недопустимим, а також між правильним та поганим. Відповідно, чітке пояснення, що можна, що – ні, дозволяє сформувати у дитини позитивне та негативне сприйняття різних речей [8, с. 22].

Дружба для дитини молодшого шкільного віку є ситуативним та непостійним утворенням. Так, дитина вчиться контролювати свої емоції, бути дисциплінованою, бути менш імпульсивною, бути наполегливою. Водночас критерії хорошого товариша є достатньо індивідуальними та нечіткими, тому в один період однокласник є хорошим другом, а в інший – дитина вже не хоче з ним дружити. До того ж на вибір друзів можуть впливати також судження батьків, вчителів, однокласників. Крім того, у цей період починає формуватися

самооцінка та самосвідомість, що може впливати на розуміння того, з ким потрібно посилювати дружні стосунки.

У цьому віці з'являються прояви споживацьких інтересів. Дитина починає розуміти вартість речей, їхню цінність, значення покупки чогось для себе. Так, вона може почати вибирати вже дорожчі речі, ніж раніше, тим самим демонструючи батькам, що має конкретні уподобання. Також з'являється прагнення мати такі речі, які є і у інших, що дозволяє почуватися їй більш впевнено. Для молодшого школяра споживацькі інтереси є проявом його самоідентифікації [42, с. 3].

У молодшому шкільному віці дитина вже активно проявляє інтерес до конструювання. Володіння формами та параметрами предметів дозволяє створювати дитині незвичні предмети та фігури, а також формує у нього розуміння специфічних прийомів щодо створення конструкцій. Водночас вже використовується не лише конструктор, але і природні матеріали, що дозволяє розвинути уяву дитини.

Також даний вік добре підходить для навчання дитини праці. Молодший школяр може виконувати найпростішу роботу, яка полягає у прибиранні за собою, поливанні квітів, годуванні тварин, сервіруванні столу. Дитина вчиться поважати працю рідних та формує уявлення про те, що виконувати роботу не соромно. При цьому дитина починає розуміти, що робити щось є її обов'язком, тож навчається бути дисциплінованою та відповідальною. Навіть у межах родини, дитина може привчатися до праці шляхом догляду за молодшими братами чи сестрами або дідусем чи бабусею. Працюючи, дитина усвідомлює, що завжди можна подолати труднощі, правильно оцінити себе, бути добрим до іншим, отримувати винагороду за свою працю [78, с. 13].

Молодший шкільний вік тісно пов'язаний з тим, що дитина починає ходити до школи, отже, відбувається адаптація до навчального процесу. Зокрема, формується режим дня, учень знайомиться з однокласниками та педагогами, починає вивчати шкільні предмети, дотримується норм поведінки у школі. Основною діяльністю стає навчальна, що спрямована на формування

початкового рівня знань та розвитку самостійності. Дитині складно адаптуватися до навчання у 1 класі, оскільки вона повинна взаємодіяти не лише із новим соціумом, але і виконувати нові завдання [40, с. 375].

Адаптація дитини у 1 класі вимагає від неї прийняття норм соціально-психологічного угруповання. Дитина вже починає усвідомлювати, що без взаємодії із однокласниками та педагогами вона не зможе повноцінно комунікувати із оточуючими. Відповідно, молодший школяр засвоює ту систему поведінки, яку йому пропонують. Водночас, адаптація на біологічному рівні передбачає відчуття певного дискомфорту, що обумовлений новою обстановкою; соціальний аспект вимагає від дитини швидкого засвоєння інформації та сприйняття себе частиною соціуму; психологічний аспект виражений такими станами як тривожність, нервозність, репресивність, або ж сприйняття нової ситуації як норми.

Дитина, яка адаптується до школи, повинна отримувати чіткі інструкції, що дозволяє їй сформулювати уявлення про те, як правильно виконувати те, чи інше завдання. Відповідно, у дитини формується бачення того, що настрій батьків та педагогів не змінюється залежно від того, помилився він чи ні. Таким чином, у дитини відбувається нормальний моральний розвиток. В іншому випадку, учень молодшої школи буде боятися зробити помилку та вважатиме, що його помилка засмучує батьків та вчителів, отже, буде боятися отримати покарання.

З 1 по 4 клас у дитини формується моральна свідомість. Молодший школяр звертає значну увагу на судження вчителів, що дозволяє йому зрозуміти, чи добре вчитель ставиться до нього, чи навпаки погано. У 2 класі віковий розвиток дитини вимагає від неї більш широкого врахування досвіду вчителя та сприйняття його досвіду як ключового у певних питаннях. Вже у 3 та 4 класах дитина орієнтується на власний досвід, що впливає на її швидшу адаптацію до навчального процесу. До того ж учні 1 та 2 класу вимагають конкретного пояснення навчального матеріалу чи виконання завдань від вчителя та батьків, тоді як уже у 3-4 класах учні стають більш ініціативними та можуть розібратися самостійно у виконанні поставленого завдання. Також із дорослішанням, в учнів

з'являється допитливість, чуйність, емпатія, наслідувальність, що впливає на пристосування до навчального процесу [47, с. 247].

Крім того, змінюється таке психічне утворення як довірливість. Дитина починає більше довіряти вчителю та сприймати його інформацію як перевірену. У той же час може ділитися із ним особистими переживаннями, змінами у житті, відносинами у родині. Для дитини вчитель починає сприйматися як товариш та радник, що на основі власного досвіду може допомогти у складній ситуації. У той же час знижується довірливість до незнайомих, адже дитина вже усвідомлює, що не всі люди є хорошими і бажають тобі добра. Водночас високим є рівень довірливості до однокласників та інших школярів, адже їхня поведінка сприймається як нормальна, незважаючи на контекст.

Адаптація до школи впливає на те, що у дитини формується колективізм як провідна форма поведінки. Так, спочатку під впливом вчителя, молодший школяр вчиться допомагати іншим дітям та працювати з ними у парі, а потім і сам проявляє ініціативу до спільного виконання завдання. У дитини формується розуміння того, що навчання є спільною справою, тому твої успіхи та невдачі залежать від того, допомагаєш ти однокласникам чи ні, як те, чи допомагають вони тобі. Відповідно, у разі вдалого чи невдалого виконання завдання, дитини починає хвилюватися за інших, намагається виправити їхні помилки, підказує, допомагає із виконанням. У процесі формування колективізму дитина засвоює уявлення про те, що самому складно щось досягти, а допомагати іншим – правильно та корисно для покращення своїх же знань [20, с. 78].

Колективізм як нове утворення позитивно впливає на розвиток у дитини активності. У сучасних умовах, коли триває повномасштабне вторгнення, емоційний та психологічний стан дітей є складним, тому вони часто відчувають апатію та нудьгу під час виконання завдання, а також є нерішучими та сором'язливими. Колективні форми роботи дозволяють підвищити працездатність дитини та стимулюють її до включення у навчальну діяльність. Колективізм позитивно впливає на зменшення рівня прояву негативних емоцій [72, с. 136].

У молодшому шкільному віці у дитини також активно розвивається мистецька діяльність. Особливої уваги заслуговує малювання, так як за допомогою картинок дитина виражає своє ставлення до оточуючих та до світу. Водночас діти здебільшого виконують схематичне малювання, що відображає загальний та психічний розвиток. При цьому творчого спрямування набувають такі види діяльності як ліплення та аплікації, оскільки дитина навчається створювати тривимірні форми, зображувати побачені явища, має вже розвинуту дрібну моторику, вміє створювати сюжети та орнаменти. При цьому молодший шкільний вік відповідає розвитку уяви та інтелекту на такому рівні, що дитина може створювати щось оригінальне та своєрідне [5, с. 25]. Відповідно, мистецька діяльність займає важливе місце разом із навчальною діяльністю, оскільки дозволяє сформувати у молодшого школяра дисциплінованість, розкрити його здібності, стимулює його пізнавати більше себе.

Отже, можна дійти висновку, що молодшим шкільним віком є періодом у житті дитини віком від 6 до 11 років. Основним аспектом даного періоду є включення у життя дитини навчальної діяльності, що вимагає від неї адаптації до цього.

1.3. Теоретичні моделі та підходи до психолого-педагогічного супроводу дітей в умовах адаптації

Психолого-педагогічний супровід (далі –ППС) дітей в умовах адаптації передбачає комплексну роботу щодо поступового пристосування дитини до нових умов[54, с. 17]. У межах такого супроводу застосовуються різноманітні моделі, де основною є модель пом'якшення психологічних наслідків адаптації. В основі моделі знаходиться розуміння того, що адаптація все одно буде складним процесом для дитини, однак її правильна організація дозволить покращити пристосування дитини. Бажаними результатами впровадження моделі є формування у дитини позитивної мотивації до навчання, формування адекватної

самооцінки, зниження рівня тривожності, пристосування дитини до нового колективу, підготовка батьків до адаптації дитини [32, с. 11].

Завданнями впровадження даної моделі є підвищення психологічної готовності учня до нового середовища, визначення вікових особливостей дитини, підготовка умов для адаптації. Результатом впровадження моделі є те, що дитина готова до соціальних відносин, самостійно виконує завдання, задоволена процесом навчання, розуміє навчальний матеріал, може звернутися за допомогою до дорослих та однокласників, взаємодіє зі старшими та однолітками без наявних труднощів.

Особливістю даної моделі є те, що адаптація починається ще задовго до того, як дитина потрапляє у нове середовище. Зокрема, у школу, у яку дитина ходитиме, передається батьками інформація про стан здоров'я дитини, умови проживання дитини, особливості та потреби дитини, досягнення та можливості. Опрацювавши це, педагоги разом із психологом та батьками визначають індивідуальну траєкторію, згідно якої буде вестися робота з адаптації дитини [13, с. 101].

Підходами даної моделі є наступні:

1. Створення ситуації успіху – дитина отримує можливість проявити себе на уроці.
2. Позитивна атмосфера – дитина відчуває себе потрібною на заняттях.
3. Єдині педагогічні вимоги – до всіх дітей однакове ставлення.
4. Справедливе оцінювання – педагог обґрунтовує оцінку, радить як її покращити, заспокоює дитину та налаштовує на досягнення кращих результатів.
5. Психологічна підтримка передбачає індивідуальну роботу з дитиною, де психолог шляхом взаємодії з дитиною, визначає шляхи корекції та цілі адаптаційного процесу [37].

Дана модель супроводу поділяється на наступні етапи, що подано на Рис. 1.2. Етапи моделі пом'якшення психологічних наслідків адаптації в умовах ППС.

Діагностика

Просвітницька робота
Профілактика
Корекція
Аналітика

Рис. 1.2. Етапи моделі пом'якшення психологічних наслідків адаптації в умовах ППС

Відповідно до діагностичного етапу, вивчаються особливості пристосування дитини до нових умов. Дана стадія розподілена на 2 діагностичні мінімуми, які призначені для визначення психологічно-педагогічного статусу дитини. Після діагностики та отримання конкретних результатів, впроваджується просвітницька робота, яка спрямована на теоретичне та практичне подання інформації дитині та батькам про нове середовище. Переважно на цьому етапі використовуються різноманітні ігри, тренінги, інтерактивні форми роботи. Велика увага приділяється підготовці педагогів до адаптації дитини. Педагоги на батьківських зборах активно обговорюють з батьками питання супроводу дітей, які повільно адаптуються [7, с. 18].

Третій етап спрямований на запобігання можливих труднощів в адаптації. На цьому етапі педагоги, батьки, психолог, обговорюють те, як уникнути конфліктів дитині з оточуючими, як краще пристосувати дитину до нових умов, як налагодити соціальні зв'язки дитині. На четвертому етапі відбувається корекція, адже вже тоді стають помітними проблеми в адаптації. Здебільшого це індивідуальна робота з дитиною із елементами тренінгу [22, с. 230].

Аналітичний етап передбачає оцінювання ефективності ППС. Так, на цьому етапі встановлюється, чи не була дитина перевантажена домашніми завданнями, чи відповідає її темп виконання завдань нормальним показникам, чи налагодила вона відносини із оточуючими. Основними порадами щодо

здійснення ППС в цьому аспекті є дотримання єдиних вимог щодо супроводу дитини, формування ключових компетенцій дитини, налагодження емоційного контакту із батьками дитини, фіксація позитивної чи негативної динаміки, встановлення оцінок як неосновного критерію знань дитини, впровадження групових робіт, самоконтроль стосовно проблем у дитини, визначення досягнень дитини [41].

Можна також виокремити демократичну модель, в основі якої лежить провідна роль класного керівника дитини стосовно її адаптації у школі. Так, згідно даної моделі, класний керівник має бути доброзичливим та ввічливим до дитини, поступливим у певних питаннях; не вимагати від дитини високого рівня знань; мотивувати дитину до покращення знань за допомогою інтерактивних форм занять. Педагог має сформулювати у дитини чітке розуміння того, що неуспішність та успішність у навчанні є неважливими аспектами у процесі її адаптації, адже спочатку вона звикає до нового середовища, а вже потім починає активно навчатися. Крім того, класний керівник має допомогти дитині з адаптацією шляхом формування у колективі класу умов для прийняття нової дитини, що можливо зробити за допомогою бесід, організації неформальних зустрічей, долучення дитини до активностей класу, організації групової роботи [55, с. 45].

Також активно впроваджується на сучасному етапі індивідуальна модель. Її сутність полягає у тому, що дитина, яка потребує адаптації, включається у навчальне та загалом нове середовище шляхом допомоги їй командою супроводу. До такої команди відносяться директор навчального закладу, батьки, педагоги, психолог чи соціальний педагог. Тобто такий супровід покладається вже не лише на вчителів та на психолога, а й на інших учасників освітнього процесу. Для початку адаптації встановлюється рівень розвитку когнітивної та психологічної сфери дитини, вікові норми дитини, емоційний стан дитини, наявність у неї мотивації до навчання. Наступним аспектом визначаються можливості співпраці команди супроводу для розвитку у дитини творчого та

спортивного потенціалу. Також ключовим аспектом стає соціалізація дитини [9, с. 313].

В основі даної моделі лежать наступні підходи:

1. Системності – створюється ситуація успіху та постійно відбувається моніторинг змін у поведінці та ставленні дитини до певних речей.
2. Вікових особливостей – супровід має відбуватися на основі специфіки розвитку дитини у певний етап свого життя.
3. Індивідуальності – значна увага звертається на особисті потреби дитини.
4. Інтеграції оточення – до супроводу залучаються всі найближчі особи, які мають вплив на дитину, а також ті, які можуть внести зміни до навчального процесу.
5. Безпечності – адаптація має відбуватися із створенням комфортного середовища для фізичного та психологічного здоров'я дитини.
6. Позитивності – адаптація відразу спрямовується на створення ситуації успіху.
7. Моніторингу – стеження за адаптацією дитини відбувається системно та з визначенням конкретних критеріїв, що свідчать про успіх.
8. Послідовності – супровід адаптації здійснюється поетапно та розрахований на досягнення поступових результатів [69, с. 30].

На сьогодні все більше уваги приділено моделі менторства в умовах адаптації дітей до нового середовища. Особливістю даної моделі є те, що здійснюється більш ґрунтовний супровід, де педагог чи соціальний працівник для дитини є наставником, що допомагає дитині долати труднощі, сприяє легшому засвоєнню матеріалу, надає емоційну підтримку. Ментор дозволяє дитині сформулювати позитивне бачення нового середовища та допомагає розвивати певні навички. Використання моделі менторства є ефективним аспектом супроводу дітей внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), оскільки такий підхід ефективний у супроводі дітей, що потребують адаптації [11, с. 20].

Основними підходами даної моделі є наступні:

1. Організація додаткових заходів для інтеграції дитини у нове оточення.

2. Формування у дитини впевненості у позитивному результаті.
3. Постійна емоційна підтримка.
4. Адаптація шляхом організації додаткових уроків чи індивідуальних занять.

5. Формування соціальних зв'язків шляхом проведення спільних заходів.

Супровід дитини шляхом застосування даної моделі відбувається за допомогою використання здебільшого інтерактивних та інноваційних форм співпраці. Це спрямовано на те, щоб дитина сприйняла ментора як друга чи товариша, що дозволить їй швидше звикнути до нового середовища [74, с. 180].

Методи менторського супроводу запропоновані на Рис. 1.3. Методи менторського супроводу дитини в умовах адаптації.

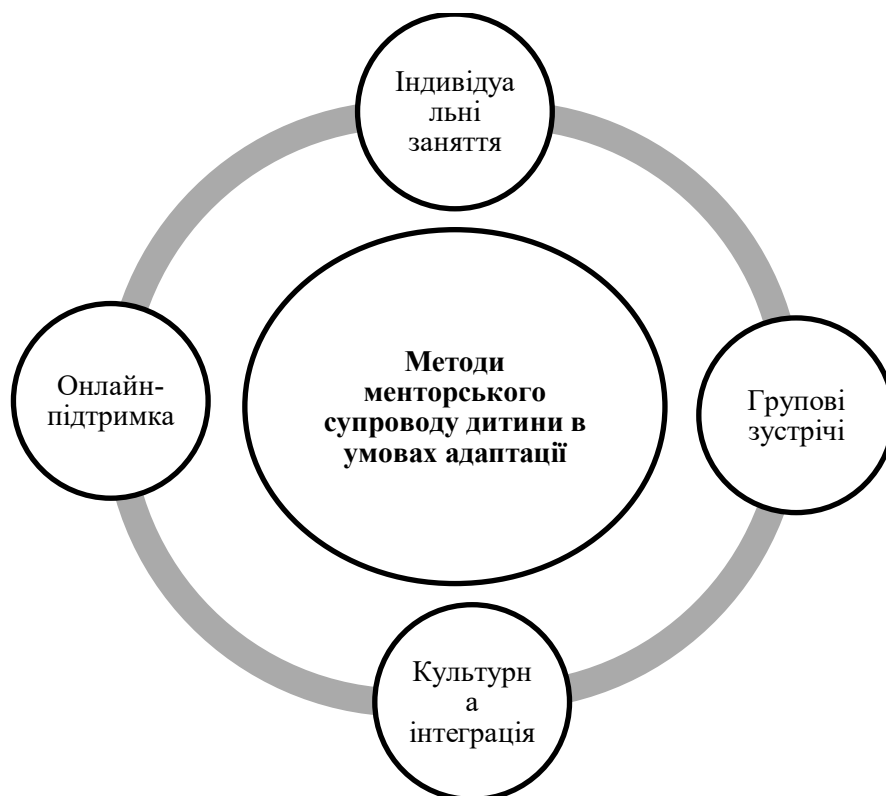

Рис. 1.3. Методи менторського супроводу дитини в умовах адаптації

Сутність індивідуальних занять полягає у тому, що ментор систематично зустрічається з дитиною, де обговорює наявні проблеми та труднощі. Такий формат дозволяє ефективно знаходити шляхи вирішення складних питань,

оскільки дитина молодшого шкільного віку ще перебуває на етапі формування психічних процесів та може не сприймати певні явища як проблемні. До того ж індивідуальна комунікація є важливою для формування довірливих відносин [21, с. 22; 79, с. 14; 81, с. 65].

Групові зустрічі передбачають те, що ментор організовує зустрічі для кількох дітей, що потребують адаптації. Таким чином, шляхом обміну досвідом, кожна дитина швидше пристосовується до нового середовища та може почати допомагати іншим. Такі зустрічі є корисними і для батьків, що дозволяє їм дізнатися про те, що робити під час проблемних ситуацій в умовах адаптації, як співпрацювати з дитиною, які питання можна оперативно вирішити із навчальним закладом [16, с. 17].

Культурна інтеграція спрямована на особисте спілкування та онлайн-комунікацію для того, щоб дитина ознайомилася із культурою, традиціями, звичаями, віруваннями тої локації, до якої вона переїжджає. Дане явище є важливим для швидкої адаптації дитини, оскільки без розуміння культурних відмінностей дитина не зможе інтегруватися у нове середовище [42, с. 4].

Онлайн-підтримка необхідна для того, щоб за допомогою віртуальних зустрічей можна було системно ділитися інформацією про труднощі та наявні проблеми, а також створювати групові чати, відвідувати онлайн-екскурсії, ділитися уподобаннями. Такий формат на сьогодні є достатньо прогресивним.

Отже, до психолого-педагогічного супроводу дітей в умовах адаптації переважно відносяться 4 моделі, які націлені на системну допомогу дитині в умовах звикання до нового середовища.

Висновки до розділу 1

Таким чином, адаптацією є форма взаємодії людини з оточенням, що характеризується біологічними, соціальними, психологічними змінами, де соціальний аспект є найважливішим. Для дитини молодшого шкільного віку, а саме віком від 6 до 11 років, адаптація є важливим аспектом у житті, що пов'язано із звиканням до нового середовища, де ключовим видом діяльності стає навчальна. Крім того, у даному віці у дитини зростає пізнавальний інтерес, формується уявлення про планування своїх дій, з'являється об'єктивний аналіз власної поведінки. Молодший школяр вже може усвідомлювати власні помилки та вчитися на своєму досвіді. Також у молодшому шкільному віці дитина прагне до колективної діяльності та намагається налагодити спілкування з оточуючими.

На сучасному етапі досить гострим аспектом дослідження є психологічна сутність адаптації молодших школярів із категорії внутрішньо переміщених осіб. Для таких дітей адаптація є ускладненою, оскільки вони мають змінити не лише місце проживання, але і стиль життя, втратити соціальні зв'язки, стати учасником нового навчального середовища. Водночас прийнято виділяти такі моделі психологічно-педагогічного супроводу дитини в умовах адаптації як модель пом'якшення психологічних наслідків адаптації, демократична модель, індивідуальна модель, менторська модель.

Таким чином, питання адаптації внутрішньо переміщених осіб молодшого шкільного віку потребує більш детального дослідження у контексті розгляду реального стану проблеми та аналізу нормативної бази даного питання. Дані аспекти більш детально висвітлені у наступному розділі.

РОЗДІЛ 2. СТАН ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ВПО У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

2.1. Аналіз нормативно-правових документів щодо підтримки внутрішньо переміщених дітей в Україні

Нормативно-правова база підтримки внутрішньо переміщених дітей в Україні першочергово представлена Конституцією. Відповідно до Конституції України, всі діти, незалежно від їхнього походження, народження у шлюбі чи ні, наявних відмінностей, мають однакові права. Діти повинні бути захищені від насильства, експлуатації праці, загроз для життя. Кожна дитина має право на життя, освіту, медичну допомогу, соціальний супровід. Оскільки це стосується всіх дітей, то внутрішньо переміщені діти теж наділені такими правами та свободами [45].

Загальним законом у питанні підтримки дітей в Україні, у тому числі, дітей ВПО, є Закон України «Про охорону дитинства». Відповідно до нього, всі діти мають право на соціальний захист, освіту, медицину, оздоровлення, відпочинок, організацію дозвілля, захист особових та майнових прав. Діти, які залишилися без батьків, мають право на опіку та піклування, отримання пільг, забезпечення пільгового проїзду. Закон приділяє увагу створенню безпечних умов для життя та діяльності дитини, що свідчить про врахування несприятливих обставин для розвитку дитини. Проте зазначено, що вільне висловлення позицій дитиною може бути обмежене, якщо така думка стосується питання національної безпеки, державності, репутації іншої особи, територіальної цілісності, що засвідчує прагнення держави не втягувати неповнолітніх осіб у суспільні конфлікти. Також заборонено розголошувати будь-яку інформацію про дитину, до якої можуть мати доступ представники медичних, начальних, соціальних закладів. Дитина має право на подання заяв до відповідних органів, які стосуються питання насильства, жорсткого поводження з нею, боулінгу [66].

Спеціальним законом, що регулює питання внутрішньо переміщених осіб, зокрема, і дітей, є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Відповідно до нього, дитина, яка внутрішньо переміщеною, має стати на облік внутрішньо переміщеної особи. Дитина може подати заяву самостійно, але якщо вона є малолітньою, то за неї це можуть зробити батьки чи найближчі родичі. Закон визначає, що дитина, яка не має законних представників чи родичів на території, на яку вона переїхала, повинна бути розміщена у дитячому закладі на повному державному забезпеченні, а її справа має бути спрямована в орган опіки. Якщо неповнолітня дитина є студентом, то вона має право на першочергове поселення у гуртожитку навчального закладу, у якому вона буде навчатися. Також, якщо така дитина має інвалідність чи її родина перебуває у складних життєвих обставинах, то вона має право на отримання соціальних послуг та отримання виплат соціального страхування, а також на отримання реабілітаційних послуг та проходження реабілітації.

Всі діти ВПО мають право на отримання освітніх, медичних, юридичних, адміністративних послуг, на безоплатній основі, якщо інше не передбачене законодавством. Такі діти мають бути забезпечені безоплатним харчуванням, медико-психологічними допомогою, соціальним житлом, благодійною та гуманітарною допомогою. Держава гарантує право на безкоштовний проїзд у межах України залізничним та автомобільним транспортом. За потреби дитина може бути спрямована у дитячий будинок сімейного типу чи до родини піклувальника або опікуна, або ж отримати інші форми опіки та піклування [65].

Також доцільно виділити Закон України «Про повну загальну середню освіту». Згідно нього, діти ВПО мають першочергове право на зарахування до школи. При цьому вони мають бути забезпечені індивідуальною освітньою траєкторією та індивідуальним навчальним планом. Діти мають право на супровід та підтримку, безкоштовне харчування, медичне обслуговування, психолого-педагогічну оцінку [67].

Закон України «Про фахову передвищу освіту», який також співвідноситься із нормативно-правовими актами щодо професійно-технічної та

вищої освіти, визначає, що діти ВПЛ мають право на державну цільову підтримку, після зарахування до такого закладу. Вони мають право на соціальну стипендію та пільгові умови оплати за навчальні послуги, а також отримання соціальної стипендії разом із академічною [68].

Щодо постанов Кабінету Міністрів України, то тут важливим документом є така постанова як «Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб». Відповідно до неї, дитина ВПО має право на додаткову соціальну допомогу, якщо представляє вона чи її законні представники, органу надання адміністративних послуг документ, що засвідчує, що на території, куди вона переїхала, відсутні вільні місця для перебування їй у закладі дошкільної, загальної середньої, професійно-технічної освіти, або ж, якщо такі місця відсутні, їй пропонується навчатися у дистанційному форматі. Основна соціальна допомога виплачується, якщо дитина чи її законні представники надають документ про підтвердження зарахування дитини до такого навчального закладу. Дитина має право також на отримання муніципальної няні. Важливим аспектом є те, що дитина ВПО, яка має інвалідність чи тяжкі захворювання без встановлення інвалідності, має право на отримання пенсії, яка призначається за заявою її чи законних представників, а також продовжується автоматично виплачуватися щомісячно [59].

Згідно Постанови «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам», встановлено, що діти ВПО мають право на отримання виплат у розмірі 3000 гривень. Допомога не призначається дітям, які знаходяться на повному державному утриманні у школі-інтернаті. Продовження виплат здійснюється до 23 років, якщо дитина навчається у закладі професійно-технічної, передвищої, вищої освіти [58].

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Положення про заклад дошкільної освіти», діти ВПО мають першочергове право до зарахування у заклад дошкільної освіти. В умовах воєнного стану такі діти можуть перебувати у різновікових групах, що дозволяє зберегти за ними вільне місце у закладі дошкільної освіти. Також знаходження дитини у такій групі може бути

обумовлене відсутністю дитини у закладі освіти протягом двох місяців чи зникнення батьків або законних представників дитини. Якщо дитина повертається, то її переводять до іншого закладу освіти за умови відсутності у даному закладі освіти вільних місць. За потреби, якщо дитина має особливі освітні потреби, для неї утворюється інклюзивна чи спеціальна група, де їй надаються корекційні та реабілітаційні послуги. Дитина має право на медичний, соціальний, психологічний супровід, що обумовлено приналежністю її до вразливої категорії населення [61].

Згідно Постанови Кабінету Міністрів України «Про облік внутрішньо переміщених осіб», діти ВПО мають стати на облік внутрішньо переміщених осіб. Відповідно до цього, дані про дитину вносяться до Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб. Дані звітти можуть бути використані під час влаштування дитини до закладу освіти, закріплення за медичним закладом, влаштування до органу соціального захисту, влаштування до прийомної родини чи органу піклування. Пенсійний фонд України на основі інформації із бази проводить соціальні виплати дітям ВПО [62].

Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах», відносить дітей ВПО до категорії, яка перебуває у складних життєвих обставинах, оскільки вони є постраждалими у воєнних конфліктах. Згідно даного нормативного акту, дітям ВПО органи соціального захисту, мають першочергово сприяти у забезпеченні їхніх прав, сприяти неупередженому ставленні до дитини, зберігати конфіденційність її даних. Такі діти заслуговують на повагу до них та збереження їхньої честі та гідності. Їхній супровід забезпечується за рахунок функціонування міждисциплінарної команди, яка у форматі засідань, приймає рішення в інтересах дитини, аналізує сімейні обставини у житті дитини, розробляє індивідуальний план щодо забезпечення інтересів дитини шляхом впровадження відповідних заходів, організовує соціальний захист дитини. До команди входять представники органів опіки та піклування, органів соціального захисту населення, керівник навчального закладу, психолог, педагоги. Заклад

освіти, який відвідує дитина, за потреби, має надавати соціально-психологічний супровід, а також домедичну, соціальну, психологічну консультації [60].

Діти ВПО, які втратили батьків, мають право на отримання додаткових соціальних послуг згідно Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування. Така дитина отримує соціальний супровід та забезпечується соціальними послугами, а щодо неї застосовується індивідуальний підхід та толерантне ставлення. Сутність супроводу передбачає адаптацію дитини до нових умов, надання їй психологічної підтримки, допомога в організації реабілітації, допомога в отриманні спеціалізованих послуг [29]. Основними заходами соціального супроводу є відвідування такої дитини за місцем проживання, проведення оцінки її потреб, організація роботи з дитиною, допомога в оформленні відповідних документів, співпраця із суб'єктами надавання освітніх та медичних послуг.

Отже, аналіз нормативно-правових документів щодо підтримки внутрішньо переміщених дітей в Україні дозволив встановити, що Конституція, закони, постанови, Державний стандарт, приділяють вагому увагу соціальному, медичному, психологічному супроводу дитини ВПО, а також створенню для її життя безпечних умов.

2.2. Роль психолога, вчителя та соціального педагога в адаптації ВПО

Адаптація дитини з категорії ВПО є тривалим процесом, що потребує психологічного супроводу. Роль психолога у даному випадку є достатньо важливою, оскільки дитина може мати психологічні травми. Крім того, психолог може допомогти дитині у пристосуванні до нових умов, ознайомленні із особливостями нової локації, налагодженні комунікації із однокласниками. Допомога психолога важлива, адже дитина може перебувати у стані стресу, депресії, тривожності. У дітей ВПО частими проявами є психологічна залежність, коли така дитина, звикнувши до свого місця проживання, постійно

бачить, що нове місце має відмінності і відчуває, що не може пристосуватися до нових умов [54, с. 35].

У певних випадках, діти ВПО можуть проявляти агресію до оточуючих, виявляти роздратованість, демонструвати злість націлену на інші. Таким дітям складно пристосуватися до нових умов і вони без належної причини намагаються завдати шкоду іншим. При цьому нерідко така поведінка та негативні прояви можуть призводити до погіршення рівня спілкування із оточуючими, адже дитина і так не встигла розширити соціальні зв'язки, а тут їй потрібно зменшити частоту комунікації із однокласниками та іншими суб'єктами освітньої діяльності. Відповідно, допомога психолога тут важлива для стабілізації психологічного та емоційного стану, що дозволить полегшити процес адаптації [1].

Дитина ВПО може виявляти такі емоційні стани як істерія, засмученість, гнів, бажання плакати. Супровід психолога допомагає покращити емоційний стан та знайти причину зміни стану [56, с. 32]. Доцільно визначити наступні напрями роботи психолога із дитиною ВПО, що подано на Рис. 2.1. Основні напрями роботи психолога із дитиною ВПО.

Рис. 2.1. Основні напрями роботи психолога із дитиною ВПО

Виявлення потреб дитини є одним із найважливіших напрямів діяльності педагога в аспекті надання допомоги дитині ВПО. Даний напрям пов'язаний із з'ясуванням потреб дитини, визначенням труднощів у пристосуванні дитини до нового середовища, встановленням проблем у навчанні та спілкуванні із однолітками. Даний напрям реалізовується шляхом бесіди з дитиною та проведенням діагностичних методик, комунікації із педагогами, спілкуванні із батьками. Важливим аспектом є спостереження за дитиною під час навчання та перерв між уроками, що дозволяє визначити запити дитини та шляхи їх втілення [46, с. 5].

Такий напрям як консультування батьків передбачає консультацію батьків дитини ВПО щодо можливих змін у психологічному стані дитини та поведінці під час адаптації. Психолог надає поради батькам щодо покращення певних

аспектів адаптації, у той же час отримує інформацію про особливості поведінки та емоційних станів дитини поза навчальним процесом [2, с. 14].

Консультування педагогів спрямоване на формування у вчителів та фахівців освітнього закладу уявлення про організацію безпечного та дружнього середовища для дитини ВПО. Консультація дозволяє встановити сильні та слабкі сторони дитини, її труднощі, можливості розвитку. Також це дозволяє навчити педагогів правильно організовувати навчальний процес для учнів, де у класі є ВПО [4, с. 21].

Психологічний супровід дитини передбачає надання дитини психологічних консультацій для прискорення адаптації, боротьби із власними психологічними проблемами, подолання соціальних травм. Це системний процес, який вимагає своєчасної реакції при наявності будь-яких змін у житті дитини [34, с. 17].

Створення безпечного середовища націлене на те, що дитина у навчальному закладі має відчувати себе комфортно, у безпеці, довіряти оточуючим. Психолог при цьому працює над усуненням всіх стресових ситуацій, що можуть вплинути на дитину [35, с. 45].

У той же час найбільш ефективною формою комунікації із дитиною є бесіда, яка дозволяє дитині розкрити перед психологом під час індивідуальної розмови, всі аспекти, які її хвилюють. Бесіда із дитиною ВПО є найкращим варіантом, якщо дитина самоізолюється та не налагоджує відносини із оточуючими. Психолог має розуміння того, як правильно ставити питання, які поради дати дитині, що потрібно змінити під час її адаптації. Кожен заклад середньої загальної освіти має ставку психолога, що дозволяє без відриву від навчання здійснювати психологічний супровід дитини [30, с. 66].

З метою стабілізації психологічного стану дитини та діагностики її психічних станів, психологом можуть впроваджуватися різні методики під час роботи з дитиною ВПО. Найбільш дієвою методикою є арт-терапія, яка націлена на розкриття внутрішнього стану дитини за допомогою використання засобів образотворчого мистецтва. Для індивідуальних занять з дитиною використовуються прості розмальовки, тоді якщо психолог працює відразу із

кількома дітьми ВПО, то може бути запропоновано їм створити груповий малюнок.

Для дітей молодшого шкільного віку підходить методика казкотерапії. Дана методика спрямована на те, що за допомогою створення власної казки чи її трансформації, дитина демонструє свій емоційний та психологічний стан, бореться із страхами, зменшує рівень переживань. Застосування казкотерапії позитивно впливає на адаптацію дитини та дозволяє їй зрозуміти, що хоч у світі є несправедливість, але треба вміти бачити і прекрасне [31].

У процесі адаптації дитини велику роль відіграє вчитель. Дитина ВПО може бути десоціалізована, дезадаптована, мати проблеми із здоров'ям, стикатися із різними труднощами, мати психологічні проблеми, зазнавати булінгу. Розуміючи це, вчитель має проводити індивідуальну роботу з дитиною, консультувати батьків, здійснювати педагогічний супровід, проводити заняття із класом щодо попередження дискримінації. Основним напрямом діяльності вчителя у даному аспекті є здійснення правильного ознайомлення класу з новою дитиною. Педагог має наголосити на особливостях дитини ВПО, однак не акцентувати увагу на тому, що така дитина є жертвою та має гірше становище за інших [36, с. 115].

Наступним аспектом супроводу дитини педагогом є формування її освітньої траєкторії. Вчитель має визначити рівень знань дитини, її сильні та слабкі сторони, особливості відносин із однокласниками та вчителями у попередньому навчальному закладі. Це найкраще зробити шляхом невеликої діагностики та індивідуальної бесіди, що дозволить встановити, як найкраще пристосувати дитину до нових умов. При цьому вчитель повинен усвідомлювати, що не потрібно вимагати від дитини знань високого рівня, оскільки вона перебувала в умовах, що не дозволяли їй навчатися. Тому варто зосередитися на тому, як покращити знання дитини за короткий період.

Також вчитель займається включенням дитини у навчальний процес. Для цього він має пояснити як організований освітній процес у закладі, які існують вимоги до успішності учнів чи їхньої відвідуваності, які норми поведінки є

прийнятними у їхньому закладі, як відбувається взаємодія між учнями та педагогами, чи має заклад якісь традиції і як святкують важливі події. Це дозволить дитині почуватися більш впевнено та звикнути до нового шкільного розпорядку[38, с. 22].

Знайомлення дитини із школою та однокласниками найкраще здійснювати під час відвідування певних заходів. Так, неформальні зустрічі із однокласниками, екскурсії, конкурси, змагання, дозволять дитині швидше пристосуватися швидше до нових умов. Роль вчителя тут полягає у формуванні такого середовища, де дитина почувалася б безпечно та відчувала дружелюбність до себе. Педагог може залучати дитину до ігрових занять, арт-терапії, вправ на розвиток емоційного інтелекту. Це позитивно впливає на згуртування колективу та дозволяє уникати питань до дитини щодо її травматичного досвіду.

Вчитель повинен дати час дитині адаптуватися, тому не потрібно вимагати, щоб вона відразу розповідала про себе, була активною на заняттях, приймала участь у різних заходах, більше спілкувалася із однокласниками. Важливим аспектом є також інформування про дитині учнів в інших класах, щоб до дитини ВПО сформувалося позитивне ставлення. У той же час вчитель повинен дозволити дитині висловитися та продемонструвати свою позицію[70, с. 18].

Важливим напрямом роботи вчителя є розуміння динаміки адаптації дитини, що дозволяє усвідомити особливості її пристосування та звернутися до команди супроводу. Вчитель також консультує батьків та спілкується із психологом щодо стану дитини. Контакт із батьками важливий для повноцінного аналізу індивідуального стану дитини та розвитку плану допомоги. Важливо вдосконалювати комунікацію та взаєморозуміння між батьками та дітьми, забезпечуючи психологічну підтримку в умовах переселення [77, с. 280].

Роль соціального педагога в адаптації ВПО характеризується тим, що соціальний педагог виконує координаційно-посередницьку (надає соціальну допомогу дитині та спрямовує її подальші кроки), мотиваційно-мобілізаційну (стимулює дитину до розвитку особистості), дослідницьку (визначає основні

соціальні проблеми, з якими стикаються діти ВПО), сервісно-обслуговуючу (надає соціальні та психологічні послуги дитині) функції. Соціальний педагог, знаючи про причини соціальних явищ, може визначити ефективні методи їхнього подолання [33, с. 35].

До основних напрямів діяльності соціального педагога належать наступні:

- виявлення дітей ВПО, які перебувають у складних життєвих обставинах, та потребують допомоги;
- здійснення профілактичної та корекційної роботи з дітьми ВПО;
- замовлення соціальних послуг;
- планування та проведення заходів для таких дітей;
- активізація внутрішнього потенціалу дітей ВПО;
- розподіл ресурсів для надання допомоги дітям ВПО [51, с. 64].

Прийнято виділяти наступні завдання, які виконує соціальний педагог із дітьми ВПО. Такі завдання є загальними та спеціальними, оскільки соціальний педагог виконує великий обсяг роботи у процесі адаптації дитини ВПО і водночас співпрацює із іншими суб'єктами адаптації дитини, що дозволяє швидко пристосувати дитину до нових умов. У Таблиці 2.1. подано загальні та спеціальні завдання соціального педагога у процесі роботи з дитиною ВПО.

Таблиця 2.1

Загальні та спеціальні завдання соціального педагога у процесі роботи з дитиною ВПО

<i>Загальні завдання</i>	<i>Спеціальні завдання</i>
Діагностичні	Реабілітаційні та корекційні
Координаційні	Освітні
Проектувальні	Превентивні
Інформаційні	Адміністративні та посередницькі

Діагностичні завдання виражені у тому, що соціальний педагог має визначити психологічний та фізичний стан дитини, її соціальні потреби, можливості задоволення її запитів наявними ресурсами. Координаційні завдання

полягають у спрямуванні дитини щодо її подальших кроків у процесі адаптації. Проєктувальні завдання полягають у включенні дитини до активного соціального життя та впровадження її участі у різних проєктах. Інформаційні завдання виражені у наданні дитині повного комплексу інформації щодо громади, школи, навколишнього середовища, у якому вона буде знаходитися [49, с. 65].

Спеціальні завдання є тими, які стосуються конкретної соціальної допомоги дітям ВПО. Основними тут є реабілітаційні та корекційні завдання, які спрямовані на надання допомоги тим дітям, які постраждали внаслідок воєнних дій. Освітні завдання спрямовані на надання доступу дитини до навчального закладу та її швидке пристосування у такому закладі. Превентивні завдання націлені на профілактику погіршення якості життя дитини чи появи у неї девіантної поведінки [50, с. 125]. Адміністративні та посередницькі завдання виражені тим, що соціальний педагог надає допомогу із вирішенням документальних питань щодо переїзду дитини та є посередником між нею та оточуючими під час адаптації.

Отже, роль психолога, вчителя та соціального педагога в адаптації ВПО, є достатньо вагомою, адже саме вони безпосередньо комунікують із дитиною під час її адаптації та супроводжують дитину на всіх етапах пристосування до нового середовища.

2.3. Труднощі та типові проблеми у процесі адаптації молодших школярів із числа ВПО

У процесі адаптації молодші школярі із числа ВПО можуть стикатися із наступними труднощами. По-перше, це специфіка особистісних особливостей дитини. Так, дитина загалом може складно пристосовуватися до нових умов, тому адаптація для неї буде тяжким випробуванням. Зокрема, дитина не може звикнути до нового режиму чи їй некомфортно у новому середовищі. Також

може мати внутрішні проблеми, які впливають на те, що вона є неуважною, пасивною, повільно виконує завдання, не прагне до спілкування з однолітками. Тобто це ті проблеми, які можуть виникати і у звичайної дитини, а у дитини ВПО вони посилені у зв'язку із потребою у швидкій адаптації [39, с. 15].

Дитина може стикнутися із загальною тривожністю, страхом, невпевненістю, розгубленістю. Нове середовище може здатися їй ворожим і таким, що ніколи її не сприйме. Тут може викинути також агресія та конфліктність, коли дитина не може комфортно почуватися у новій локації. Дитина може почати відчувати те, що вона є неповноцінною і не такою як інші [10, с. 19].

По-друге, ступінь готовності до школи. Дитина, яка тільки приїхала до нового місця проживання, може ще не бути готовою відразу до школи. Вона може відчувати стрес, переживання, хвилювання, що пов'язано із травматичними подіями, що відбулися з нею під час окупації чи проживання у зоні бойових дій. Їй потрібно час для того, щоб вона осмислила, що знаходиться у новому середовищі і має налагоджувати соціальні зв'язки. При цьому вона може боятися того, що нові однокласники будуть сміятися з неї чи булити її через певні причини. Все це формує умови при яких дитина не налаштована на ситуацію успіху. Як наслідок, вона не може включитися до шкільного середовища та почати старанно навчатися [71, с. 70].

Крім того, дитина може бути неготова до саме цих шкільних навантажень. Зокрема, якщо вона навчалася у школі, де до учнів не було вагомих вимог, а вчителі пояснювали матеріал досить просто, то у новому середовищі їй буде складно, адже це може бути школа із вимогами до учнів, своїми правилами, дисципліною, глибоким опрацюванням матеріалу. Особливо це проявляється тоді, коли учень із загальної середньої школи переводиться до ліцею, або ж, якщо у своїй школі учень навчався у першу зміну, а тут може бути друга чи третя зміна. Це теж сповільнює процес адаптації [26, с. 6].

Неготовність до школи відображена у порушенні взаємин із однокласниками та педагогами. Це може проявлятися у конфліктах із

однокласниками, їхньому негативному ставленні до нового учня, дискримінації дитини ВПО. У такому середовищі дитина може почуватися чужою та такою, що ніколи не стане частиною класу. Проблеми із педагогами можуть виникнути, якщо дитина не може дотримуватися правил поведінки чи шкільних норм, або ж якщо педагог виявляє нетолерантне ставлення до неї, дозволяє іншим учасникам освітнього процесу насміхатися з неї, акцентує на її ролі «жертви», виставляє до неї завищені вимоги [43, с. 11].

Також неготовність може пояснюватися зниженим рівнем пізнавальних мотивів. Дитина перебуває у стані стресу, тому не готова до отримання знань, не хоче отримувати похвалу чи включатися у навчальний процес, не хоче взаємодіяти з іншими. Якщо дитина буде навчатися у такому стані, то у неї з'явиться висока тривожність, оскільки вона буде бачити, що має певні відставання від інших або її результати мають бути кращими.

У цьому аспекті важливою є реакція батьків. Якщо відразу після переїзду батьки вимагають від дитини, щоб вона ходила до школи, налагоджувала відносини із однокласниками, проявляла серед перед вчителями, то процес адаптації буде сповільненим. Зокрема, дитина відчуватиме тривожність та залежність від оцінок батьків. Вона може почати жити у своєму світі фантазій, де батьки сприймають її адекватно та не ставлять вимоги [57, с. 95].

По-третє, рівень соціалізованості дитини. Дитина ВПО може мати проблеми із адаптацією, якщо має занижену чи завищену самооцінку. При заниженій самооцінці вона може відчувати себе гіршою за інших, зокрема, якщо пережитий нею досвід, був досить травмуючим. Це призводить до того, що вона не прагне заводити нові знайомства, адже відчуватиме, що оточення не буде сприймати її такою, якою вона є. Якщо самооцінка завищена, то вона вважатиме, що є кращою за інших, що всі навколо їй все винні, що вона має досягти високих результатів. Це може бути як наслідком пережитих травмуючих подій, так і особистісними аспектами розвитку дитини. Відповідно, дитина не прагнучиме до налагодження спілкування, так як вважатиме, що все оточення не відповідає її рівню [48, с. 60].

Низький рівень соціалізованості дитини може виникнути тоді, якщо вона тривалий період проживала в окупації чи була ізольована від оточення внаслідок бойових дій. Такі діти могли місяцями не бачити рідних, друзів, близьких; не знади про ситуацію на фронті; не могли навчатися та займатися іншою діяльністю; не були в оточенні великої кількості людей. Тому під час адаптації у них можуть виникати страхи, вони можуть бути невпевненими, не можуть знаходитися серед великої групи людей. Фактично їм потрібно знову пристосовуватися до того, що вони є частиною соціуму [12, с. 82].

Діти з ВПО, що мають проблеми із соціалізованістю, можуть виявляти негативізм до навчальної діяльності. Основною ціллю такої форми прояву спротиву є притягнення уваги до себе. Вони можуть порушувати шкільну дисципліну, демонстративно ігнорувати правила поведінки, не відвідувати уроки чи не виконувати домашні завдання, конфліктувати із учнями та вчителями. Це сповільнює їхню адаптацію, оскільки оточення починає негативно сприймати таких дітей, а увага до них починає асоціюватися із чимось поганим. Часто це притаманно дітям ВПО, які втратили батьків, тому знаходяться у рідних чи законних опікунів. Відповідно, вони хочуть проявити себе і засмучені, адже в інших дітей батьки є [75, с. 65].

Соціальні проблеми можуть бути пов'язані із особливістю вербального висловлення своїх емоцій. Така дитина може багато говорити або ж навпаки говорити дуже мало. У новому середовищі це може сприйматися не дуже позитивно, що теж може призвести до проблем із адаптацією.

Отже, труднощі в адаптації дитини ВПО молодшого шкільного віку можуть виникнути, якщо у неї низький рівень соціалізованості, низький рівень готовності до школи, специфіка особистісних особливостей дитини. Це може впливати на сповільнення пристосування до нових умов.

Висновки до розділу 2

Таким чином, аналіз нормативно-правових документів щодо підтримки внутрішньо переміщених дітей в Україні дозволив встановити, що Конституція, закони, постанови, Державний стандарт, приділяють вагому увагу соціальному, медичному, психологічному супроводу дитини ВПО, а також створенню для її життя безпечних умов. Основними документами, які регулюють питання підтримки дітей ВПО є такі як Конституція України; закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про повну загальну середню освіту», «Про фахову передвищу освіту; постанови Кабінету Міністрів України такі як «Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб», «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам», «Положення про заклад дошкільної освіти», «Про облік внутрішньо переміщених осіб», «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах»; Державний стандарт соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

У той же час регулювання питання допомоги дітям ВПО відбувається також за допомогою включення у процес адаптації вчителя, психолога, соціального педагога. Основними напрямками діяльності соціального педагога є виявлення дітей ВПО, які перебувають у складних життєвих обставинах, та потребують допомоги; здійснення профілактичної та корекційної роботи з дітьми ВПО; замовлення соціальних послуг; планування та проведення заходів для таких дітей; активізація внутрішнього потенціалу дітей ВПО; розподіл ресурсів для надання допомоги дітям ВПО. Напрямами діяльності вчителя є проведення індивідуальної роботи з дитиною, консультування батьків, здійснення педагогічного супроводу, проведення занять із класом щодо попередження дискримінації, побудова освітньої траєкторії учня. Психолог консультує батьків, консультує педагогів, виявляє потреби дитини, здійснює

психологічний супровід дитини, створює для неї безпечне середовище. Ефективним аспектом адаптації дитини є включення даних фахівців у команду супроводу.

Діяльність спеціалістів та нормативно-правове регулювання націлені на унеможливлення труднощів у процесі адаптації дитини ВПО. Труднощі та проблеми в адаптації дитини ВПО молодшого шкільного віку можуть виникнути, якщо у неї низький рівень соціалізованості, низький рівень готовності до школи, специфіка особистісних особливостей дитини. Це може впливати на сповільнення включення дитини до нових умов.

Відповідно, важливо провести констатувальне та емпіричне дослідження для того, щоб з'ясувати як нове середовище впливає на адаптацію дитини ВПО молодшого шкільного віку. Це здійснено у наступних розділах.

РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРОВЕДЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Мета, завдання та методи емпіричного дослідження

Метою емпіричного дослідження є експериментально перевірити ефективність спеціальної розробленої програми супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку. Відповідно до мети емпіричного дослідження було поставлено наступні його завдання:

- здійснити організацію дослідження та сформувати вибірку;
- підібрати діагностичні методики;
- провести констатувальний експеримент та виявити рівні адаптації і групи ризику;
- розробити програму психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації дітей із числа ВПО;
- провести емпіричне дослідження та перевірити ефективність запропонованої програми.

Для реалізації поставленої мети та досягнення завдань дослідження було застосовано наступні емпіричні методи: тестування, спостереження, анкетування, інтерв'ю. Метод тестування передбачає використання стандартизованих тестів для отримання точного результату. Він може використовуватися для виявлення певних процесів та явищ серед великої групи респондентів, оскільки критеріями оцінки у тестах є чіткі показники. За допомогою застосування тестів можна прослідкувати тенденцію щодо того, який варіант здебільшого обирає респондент, тобто, які аспекти для нього є найважливішими. Перевагами тестування є простота процедури, можливість змінювати запитання чи варіанти відповідей, зручність обробки результатів, шаблонність формату тесту, швидка фіксація результату.

Тестування здебільшого складається із коротких завдань та невеликого ряду питань із чіткими варіантами відповідей, що забезпечує швидке виконання їх та своєчасну обробку, яку може зробити фахівець із різним рівнем підготовки. Стандартний тест дозволяє отримати показники низького, середнього, високого рівня; також можуть бути інші системи виміру. У той же час основним недоліком тестування є його невисока надійність, що обумовлено тим, що респондент може розуміти, яких відповідей від нього вимагають, і буде давати саме потрібні варіанти. Респондент може помилково обрати не той варіант і вже отримати не свій показник.

Метод спостереження являє собою цілеспрямовану фіксацію поведінки, що дозволяє зробити висновки про психічні явища особистості. Перевагою даного методу є простота його застосування, можливість фіксувати результати без втручання у діяльність особистості, виконання фіксації за визначеним планом. Спостереження дозволяє виявити характерні особливості як однієї особи, так і групи людей, тож такий метод є ефективним під час його застосування. Також він не потребує попередньої підготовки респондента. Спостереження можна реалізовувати за будь-яких умов і без необхідного обладнання, що є його перевагою; проте основним недоліком є суб'єктивність отриманих результатів, оскільки одну і ту ж поведінку можна тлумачити по-різному.

Метод анкетування являє собою спосіб отримання інформації про респондента шляхом заповнення ним спеціальної форми із переліком питань чи тверджень, що називається анкетною. Перевагами анкетування є мінімізація контакту респондента та фахівця, можливість написати респондентом свій варіант відповіді, відсутність прив'язки до часових лімітів, регламентованість. Анкетування дозволяє дослідити психічні явища та процеси як одної людини, так і кількох одночасно, що спрощує проведення дослідження. Анкетування може бути також анонімним, що дозволяє зберегти конфіденційність респондента. Недоліком анкетування є те, що респондент може не хотіти надавати якусь інформацію, тож може написати те, що не відповідає дійсності.

Метод інтерв'ю передбачає отримання інформації про певне психічне явище шляхом проведення цілеспрямованої бесіди між респондентом та інтерв'юером. Інтерв'ю може відбуватися як за визначеним планом, так і містити непередбачені питання, залежно від проходження розмови. Перевагами даного методу є отримання безпосередньої інформації через прямий контакт, особистісний формат бесіди, встановлення емоційного контакту, відсутність спеціальної підготовки зі сторони респондента. Інтерв'ю дозволяє респонденту бути щирим та розкрити всі свої хвилювання, при цьому він може давати саме розгорнуті відповіді. Недоліком інтерв'ю є те, що респондент може надати не зовсім правдиву інформацію про себе, яку складно буде співставити із реальністю.

Отже, метою емпіричного дослідження є експериментально перевірити особливості організації психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку та ефективність програми супроводу дітей. Відповідно до мети було визначено завдання та емпіричні методи дослідження.

3.2. Організація та етапи проведення дослідження

Дослідження було розподілено на п'ять етапів. Першим етапом став організаційний, який зайняв 2 тижні. Для його проведення було сформовано мету та завдання дослідження, відповідно до чого, потрібно було обрати заклад освіти, який би відповідав емпіричній базі. Відповідно, було визначено, що базою дослідження стане навчальний заклад «Початкова школа №334 Дарницького району м. Києва» [63]. Даний заклад було обрано у зв'язку із тим, що він має ліцензований обсяг 360 учнів молодших класів, відповідно, це дозволяє сформувати вибірку для дослідження. У школі є 5 перших класів, загальна кількість яких становить 140 дітей, а також 2, 3, 4-ті класи, що дозволяє набрати достатньо респондентів. З метою проведення дослідження було обговорено його

деталі із адміністрацією навчального закладу, педагогами, батьками. Було здійснено спілкування із практичним психологом навчального закладу щодо можливості проведення емпіричного дослідження. Після отримання всіх дозволів було сформовано вибірку. До вибірки увійшло 29 учнів школи з 1 по 4 клас, які є ВПО.

Другим етапом став діагностичний. Цей етап зайняв 1 тиждень та під час нього було обрано діагностичні методики. Зокрема, методиками дослідження були обрані такі як «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки» [64], «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової» [3], «Малюнок «Що мені подобається в школі» [53]. Також було проведено інтерв'ю із дітьми та здійснено за ними спостереження. Це дозволило сформувати діагностичний інструментарій для проведення дослідження.

Після утвердження методик було реалізовано констувальний етап, що став третім за рахунок. Цей етап зайняв 2 тижні. Під час нього були проведені діагностичні методики та визначено, який психологічний та емоційний стан дітей із числа ВПО, які труднощі вони мають під час адаптації, чи потребують вони допомоги від фахівця щодо пришвидшення пристосування до нового середовища. Отримані результати стали основою для розробки спеціальної програми супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку.

На четвертому – програмному етапі – було реалізовано розроблену програму. Даний етап зайняв 2 місяці. Під час реалізації програми проводилася робота з дітьми щодо прискорення їхньої адаптації до нового середовища. Для роботи з респондентами використовувалося методики, які пов'язані з арт-терапією, що дозволило за допомогою використання тематики творчості налаштувати дітей на позитивний результат щодо пристосування до нових умов. Проводилися як індивідуальні, так і групові заняття, під час яких використовувалися тренінги та сюжетно-рольові ігри для формування у дітей навичок комунікації, розвитку вмінь співпрацювати та налагоджувати

взаємодію, стабілізацію емоційного фону. Паралельно у респондентів уточнювалося про те, з якими труднощами вони стикаються як внутрішньо переміщені особи, чи потрібна їм додаткова допомога, чи потребують вони організації святкових заходів для швидшого пристосування у новій громаді.

З кожною дитиною заняття проводилося 1 раз на тиждень та тривало 20-40 хвилин за рахунок уроку чи певного заняття. Також 1 раз на тиждень проводилися групові заняття з дітьми, які є ВПО. Загалом було проведено 8 індивідуальних та 8 групових занять. Програма розрахована також була на співпрацю із іншими педагогами та працівниками навчального закладу щодо визначення позитивних тенденцій в аспекті впровадження програми.

П'ятим етапом став емпіричний. Його сутність полягала у перевірці впливу запропонованої програми на процес адаптації учнів до навчального процесу та загалом до життя у громади. Емпіричний етап тривав 3 тижні. Під час нього було повторно проведено діагностичні методики для виявлення динаміки, що дозволило б визначити результативність програми. Після отримання результатів за допомогою засобів комп'ютерної обробки вдалося визначити статистично значущі показники, що відповідали реальним змінам аспектам адаптації до і після впровадження програми. Отримані результати були опрацьовані та на їх основі встановлено, чи була програма ефективною, а також, яким чином ще можна покращити процес супроводу адаптації дітей із числа ВПО.

Загалом дослідження тривало 4 місяці. За цей період вдалося визначити основні труднощі в аспекті адаптації дітей молодшого шкільного віку із числа ВПО, встановити практичні проблеми в організації супроводу закладами освіти, здійснити спостереження за дітьми ВПО та визначити ставлення суспільства до них.

Отже, емпіричне дослідження було розподілено на такі етапи як організаційний, діагностичний, констатувальний, програмний, емпіричний. Загальна тривалість дослідження склала 4 місяці, з яких найбільш тривалим виявився програмний етап.

3.3. Характеристика вибірки дослідження

Вибірка дослідження склалася із 29 учнів, які навчаються із 1 по 4 клас у навчальному закладі, що є базою емпіричного дослідження. Всі діти є з категорії ВПО, батьки яких переїхали до м. Київ від 1 до 5 місяців тому. Серед 29 учнів:

7 учнів – навчаються у 1 класі;

9 учнів – навчаються у 2 класі;

7 учнів – навчаються у 3 класі;

6 учнів – навчаються у 4 класі.

Тобто найбільше учнів є учнями 2-го класу, які вже є адаптованими загалом до навчання у школі, проте потребують пристосування до навчання у новому середовищі. При цьому вік учнів складає: 5 учнів – 6-7 років; 19 учнів – 8-9 років; 5 учнів – 10-11 років.

Варто також відзначити, що із 29 респондентів маємо 17 дівчат та 12 хлопців. Із них у 7 дітей батьки переїхали до міста 1-2 місяці тому, у 17 дітей – 3-4 місяці тому, у 5 дітей – 5 місяців тому.

Вибірка учнів 1-го класу обумовлена тим, що вони мають не лише пристосовуватися до нового середовища, але і загалом звикати до школи як нового місця, де вони будуть проводити час. Навчання стане для них основним видом діяльності, що достатньо складно, враховуючи стан дітей. Відповідно, це може призводити до конфліктів із однокласниками та новими знайомими, так як потрібно буде налагоджувати життя та ставати членом нового соціуму, і при цьому демонструвати успіхи у навчанні. Робота із дітьми, які навчаються у 1-му класі є особливо важливою, оскільки це період формування пізнавальних процесів та розвитку пам'яті, уваги, мислення, що можуть погіршитися через пережиті травмуючі обставини.

Робота із дітьми, які є учнями 2-3 класу передбачає формування у них уявлення про те, що вони потрапили у складні життєві обставини, але можуть отримати якісну допомогу. У цей період діти можуть вступати у конфлікти з оточуючими чи навпаки самоізолюватися, оскільки їм потрібно розривати

налагоджені соціальні зв'язки. Це складно для дітей, які мали однокласників у місті попереднього проживання, а також друзів та педагогів, з якими могли знайти спільну мову. Важливо допомогти їм налагодити спілкування із новими однокласниками та сформувати позитивний емоційний фон.

Робота із дітьми, які є учнями 4-го класу націлена на адаптацію до нового середовища через формування розуміння важливості включення їх до позашкільної активності. Уже наступного року ці діти будуть навчатися у 5-му класі, тож мають бути готові до того, що матимуть різних педагогів, отже їм потрібно навчитися спілкуватися із оточуючими. При цьому це найбільш ефективно зробити за допомогою проведення з такими дітьми різних типів активностей, зокрема, шляхом відвідування екскурсій, музеїв, квестів.

Враховано також те, що 9 дітей виїхало із території, яка стала згодом зоною бойових дій; 15 дітей виїхало вже тоді, коли розпочалися бойові дії на території їхнього проживання; 5 дітей проживало на окупованій території тривалий період (від 3 місяців до 1 року). Відповідно, деякі діти були ізольовані від свого звичайного середовища та змушені були переховуватися. Крім того, 21 дитина проживає із батьками чи з 1 із батьків, а 8 дітей проживають із опікунами.

Із учнів, які стали ВПО, 23 дитини виховуються у повних родинях та 6 дітей із 1 із батьків (4 з мамою, а 2 дитини з татом). Також у 17 дітей хтось із батьків чи рідних проходить службу у Збройних силах України. Із 29 дітей: 14 дітей є одними у родині; 12 дітей мають брата чи сестру; 2 дитини мають ще двох братів чи дві сестри; 1 дитина має ще 6 братів та сестер. Щодо місця проживання, то 23 дітей проживають в орендованих будинках, 6 дітей проживають у купленому житлі. До того ж із 29 дітей 7 дітей переїжджають уже вдруге, оскільки у попередньому місці проживанні вже теж стало небезпечно.

Отже, можна зробити висновок, що вибірка відповідає меті дослідження та його завданням. Вибіркою є 29 учнів 1-4 класів із категорії ВПО віком від 6 до 11 років.

3.4. Використані діагностичні методики (тести, спостереження, анкетування, інтерв'ю)

З метою проведення дослідження нами було використано такі методики як «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової», «Малюнок «Що мені подобається в школі», інтерв'ю, спостереження. Дані методики дозволяють визначити основні труднощі з якими стикається дитина та оцінити її психологічний та емоційний стан.

Тест «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки» спрямований на виявлення особливостей емоційної сфери дитини, її сильні сторони, інтереси, специфіку комунікації із оточуючими, що дозволяє визначити готовність дитини до школи. Перевагою методики є можливість проводити її з групою респондентів, що забезпечує швидке отримання результатів. Особливістю методики є використання відразу трьох завдань, що дозволяє отримати точні результати. Так, під час виконання першого завдання дитина має розфарбувати по черзі вісім прямокутників тими кольорами, які хоче (один олівець – один прямокутник). Під час виконання другого завдання дитина має розфарбувати будиночки тими кольорами з якими у них асоціюються такі слова як «щастя», «горе», «справедливість», «образ», «дружба», «сварка», «доброта», «злість», «нудьга», «захоплення» (кожен будиночок має бути розфарбований в один колір, однак кольори можуть повторюватися). У третьому завдання дитина має розфарбувати кожен будинок відповідно до того, з чим у неї асоціюються такі явища як її душа, настрої на уроках, настрої під час читання, і так далі.

Інтерпретація результатів полягає у тому, що чим яскравіший колір обирає дитина, тим більш виснажений її енергетичний баланс, а якщо колір світлий – баланс у нормі. Загалом результати трактуються так: 0 – 0,5 – хронічна втома та надмірні навантаження для дитини; 0,51 – 0,91 – втома, але з можливістю самовідновлення (високий рівень адаптації); 0,92 – 1,9 – оптимальна

працездатність (середній рівень); понад 2,0 – швидке виснаження та перезбудження (низький рівень). Час на проведення процедури: 20 хвилин (див. дод. А).

Методика «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової» призначена для визначення самопочуття дитини у школі та її ставлення до навчальної діяльності. Перевагою методики є можливість застосовувати її як в індивідуальній роботі, так і у груповій. Загалом анкета складається із 10 питань, які стосуються відносин дитини із однокласниками, педагогами, батьками. Якщо дитина погоджується із питанням, то вона ставить «+», якщо ні – «-».

Інтерпретація результатів передбачає, що відповідь «так» на запитання 1,2, 3,7,9,10 оцінюється 3 балами, відповідь «ні» — 0 балів. Відповідь «так» на запитання 4,5,6,8 оцінюється 0 балів, відповідь «ні» — 3 балами. Інтерпретація:

25—30 балів — високий рівень шкільної адаптації, 20—24 бали — середній рівень шкільної адаптації, 15—19 балів — зовнішня мотивація, 10—14 балів — низький рівень шкільної адаптації, 9 і менше балів — шкільна дезадаптація. Час проведення процедури: 10-15 хвилин (див. дод. Б).

Методика «Малюнок «Що мені подобається в школі» передбачає те, що дитина має намалювати те, що їй найбільше подобається у школі. Перевагою методики теж є те можливість застосовувати її як в індивідуальній роботі, так і у груповій. Якщо дитина малює не те, що відповідає темі, то це свідчить про те, що вона ще не готова до навчання.

Інтерпретація результатів полягає у тому, що невідповідність малюнку до теми може свідчити про те, що у дитини є труднощі в аспекті пристосування до школи або ж вона намагається намалювати те, що у неї виходить найкраще. При цьому, якщо дитина малює те, що стосується процесу навчання, то це свідчить про розвиток у неї пізнавальних мотивів; ситуація на малюнку не навчального характеру свідчить про прагнення ходити до школи через інші мотиви, зокрема, у зв'язку із появою там друзів; ігрова ситуація свідчить про позитивне ставлення

до школи, однак із прагненням відвідувати її для того, щоб добре провести час. Час проведення процедури: 15 хвилин (див. дод. В).

Спостереження проводилося за тим, як діти взаємодіють між собою та як поведуться під час навчання і під час перерви. Цінність спостереження дозволяє виявити ті труднощі, про які сама дитина не хоче говорити, або ж не розуміє ще їх. Спостереження дозволяє оцінити поведінку дитини під час навчання, спілкування із однокласниками, перерви, що дозволяє отримати важливі дані щодо адаптації дитини із числа ВПО,

Інтерв'ю є тією методикою, що дозволяє особисто поспілкуватися із дитиною без впливу зовнішніх факторів. За допомогою завчасно підготовлених питань про школу, навчання, друзів, вчителів, можна з'ясувати, чи вдалося дитині адаптуватися до нових умов.

Отже, у роботі використаними є такі методики як «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової», «Малюнок «Що мені подобається в школі», інтерв'ю, спостереження.

Висновки до розділу 3

Таким чином, метою емпіричного дослідження є експериментально перевірити ефективність спеціальної розробленої програми супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку. Відповідно до мети емпіричного дослідження було поставлено наступні його завдання, якими є такі як здійснити організацію дослідження та сформувати вибірку, підібрати діагностичні методики, провести констатувальний експеримент та виявити рівні адаптації і групи ризику, розробити програму психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації дітей із числа ВПО, провести емпіричне дослідження та перевірити ефективність запропонованої програми.

Встановлено, що емпіричне дослідження було розподілено на п'ять таких етапів як організаційний, діагностичний, констатувальний, програмний, емпіричний. Загалом дослідження тривало 4 місяці. Вибірка дослідження склалася із 29 учнів із категорії ВПО, які навчаються із 1 по 4 клас у навчальному закладі, що є базою емпіричного дослідження; віком від 6 до 11 років.

З метою проведення дослідження нами було використано такі методики як «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової», «Малюнок «Що мені подобається в школі», інтерв'ю, спостереження. Дані методики дозволи виявити емоційний та психологічний стан дитини, що адаптується до школи в нових умовах.

Відповідно, отримані результати емпіричного дослідження подані у наступному розділі, де продемонстровано висновки щодо того, чи була розроблена спеціальна програма ефективною в аспекті супроводу дітей із категорії ВПО, що потребують адаптації.

РОЗДІЛ 4. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА РОЗРОБКА ПРОГРАМИ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ

4.1. Аналіз та інтерпретація результатів діагностики адаптації ВПО молодшого шкільного віку

З метою перевірки ефективності психолого-педагогічного супроводу дітей ВПО нами на констатувальному етапі дослідження було застосовано такі методики як «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової», «Малюнок «Що мені подобається в школі», інтерв'ю, спостереження. Відповідно до методики «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», отримано наступні результати, що подано у Таблиці 4.1. Результати за методикою «Будиночки» на констатувальному етапі дослідження.

Таблиця 2.1

Загальні та спеціальні завдання соціального педагога у процесі роботи з дитиною ВПО

<i>Загальні завдання</i>	<i>Спеціальні завдання</i>
Діагностичні	Реабілітаційні та корекційні
Координаційні	Освітні
Проектувальні	Превентивні
Інформаційні	Адміністративні та посередницькі

На основі намальованих будиночків можна стверджувати, що майже половина опитаних має низький рівень енергетичного балансу. Їм складно у спілкуванні, вони відчують несприйняття оточуючих, їхні цінності не є стійкими. Вони відчують постійну перевтому та не можуть впоратися із емоціями. Для третини респондентів характерним є середній рівень, тобто вони

відкриті до соціальних контактів і водночас можуть встановлювати собі оптимальний темп навчальної діяльності. Кожен п'ятий респондент має високий рівень енергетичного балансу та не страждає через перевтому, а також оптимально визначає шляхи налагодження соціальних зв'язків.

За методикою «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової» було отримано наступні результати, що подано у Таблиці 4.2. Результати за методикою «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової» на констатувальному етапі дослідження.

Таблиця 4.2

Результати за методикою «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової» на констатувальному етапі дослідження

Рівень адаптації	Шкільна дезадаптація		Низький		Зовнішня адаптація		Середній		Високий	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
	2	6,9	8	27,5	4	13,8	10	34,4	5	17,4

Як бачимо, більшість респондентів мають середній та низький рівень адаптації, що свідчить про наявні проблеми у пристосуванні до шкільного середовища. Ці респонденти можуть свідомо ігнорувати вимоги вчителя чи виконувати лише ті завдання, які хочуть. Також мають складнощі у налагодженості соціальних зв'язків. 17,4% респондентів мають високий рівень адаптації, що свідчить про швидке пристосування до навчального процесу та загалом до нового середовища. Для 13,8% характерною є зовнішня мотивація, що характеризується прагненням відвідувати школу не з метою навчання чи отримання знань, а задля знаходження нових друзів та досягнення певного соціального статусу. Тривогу викликають 6,9%, які мають прояви шкільної дезадаптації. Вони не дотримуються дисципліни, порушують навчальний

процес, мають прояви агресивної поведінки. Таким чином вони демонструють своє негативне ставлення до школи, а також не хочуть йти на контакт.

Методика «Малюнок «Що мені подобається в школі» дозволила отримати наступні результати, що подано у Таблиці 4.3. Результати за методикою «Що мені подобається в школі» на констатувальному етапі дослідження.

Таблиця 4.3

Результати за методикою «Що мені подобається в школі» на констатувальному етапі дослідження

Визначення інтересу учнів	Зображена ситуація					
	Навчальна		Не навчальна		Ігрова	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
	6	20,7	16	55,2	7	24,1

Більше половини дітей намалювали не навчальну ситуацію. Це малюнки, де вони стояли поруч із однокласниками, відпочивали на екскурсії, приймали участь у позашкільних заходах. Тобто для них школа сприймається як місце для налагодження соціальних зв'язків та пізнання чогось нового, що не пов'язане із навчальним процесом. Це може свідчити про низький та середній рівень адаптації, оскільки зображення лише частково стосуються школи, проте відповідають аспекту шкільної діяльності.

20,7% дітей зобразили навчальну ситуацію. Це малюнки, де вони сидять на уроці, вивчають якусь тему, відповідають біля дошки. Для них школа це передусім місце, де вони можуть отримати нові знання та розширити пізнавальний інтерес. Такі малюнки відповідають високому рівню адаптації до школи, оскільки дитина розуміє сутність школи та основну вимогу до неї як до учня – здійснювати навчальну діяльність.

24,1% респондентів зобразили ігрову ситуацію. Відповідно до цього, вони намалювали, що грають у футбол із друзями, бігають один за одним, виконують вправи на уроці фізкультури. Для них школа є тим місцем, де можна відпочити, погратися із однокласниками, влаштувати якісь розваги. Вони не можуть усвідомити, що школа призначена до навчання і потрібно відповідально ставитися до поставлених перед ними завдань.

Додатково було проведене інтерв'ю із кожним учнем. Метою інтерв'ю було встановити, чи змогли діти молодшого шкільного віку пристосуватися до нових умов, зважаючи на недавній термін переїзду. Одним із питань інтерв'ю стало наступне: «Чи подобається вам навчання загалом?». Більшість учнів відповіло «Ні», адже навчання для них є складним та вимагає тривалого вивчення навчальних матеріалів. Учні, які вже відвідували школу до переїзду, зазначили, що у їхній школі навчання їм подобалося більше, адже їхня школа була краща чи вчителі були більш добрі. Це означає, що діти продовжують сумувати за домом. Результати відповіді на питання подано на Рис. 4.1. Відповіді респондентів на питання: «Чи подобається вам навчання загалом?» (у %).

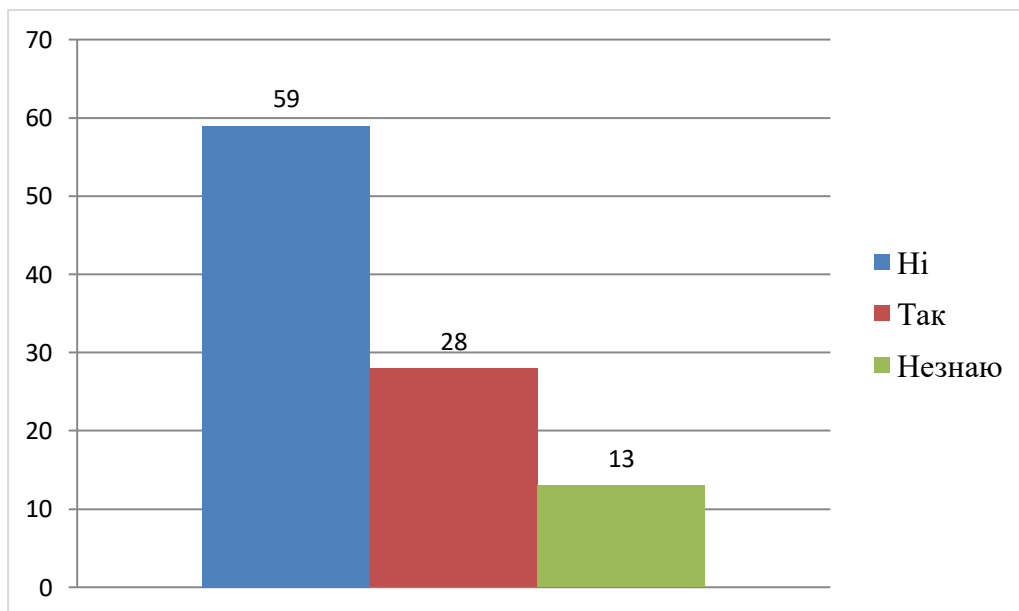

Рис. 4.1. Відповіді респондентів на питання: «Чи подобається вам навчання загалом?» (у %)

Також було задано питання «Чи відчуваєте/відчували ви труднощі у період пристосування до нової школи?». Під час проведення інтерв'ю 65,5% дітей зазначили (19 респондентів), що відчувають складнощі під час адаптації. Основними проблемними аспектами вони визначили такі як: проблеми під час налагодження зв'язків із однокласниками, складнощі в опрацюванні навчального матеріалу, завищені вимоги до них, труднощі у включення до шкільного життя. Вони відчувають, що є чужими у новому середовищі і хвилюються, що не зможуть пристосуватися до нового середовища.

Одним із важливим питань було таке як: «Чи проводилася/ проводиться із вами робота практичним психологом чи класним керівником під час періоду пристосування до школи?». На дане питання 58,6% дітей (17) відповіло, що класний керівник знайомив їх із класом та розповідав про однокласників, про саму школу, про навчання. Психолог із ними провів 1-2 заняття, де запитував чи не має у них труднощів під час пристосування і цікавився, який їхній стан, що вони відчувають, чи не має конфліктів у школі. Водночас 41,4% (12) зазначили, що з ними робота не проводилася і вони самі дізнавалися щось нове про школу. Можна припустити, що дітям дійсно надавався психологічний супровід, проте його було надано у недостатньому обсязі, тому вони сприймають це так, що їм довелося самим все дізнаватися.

Дітям задавалося питання про те: «Чи відчуваєте ви дискомфорт у зв'язку з тим, що є новеньким у класі?». Всі респонденти відповіли, що «Так», при цьому діти зазначають, що чують неприємні жарти про себе, оскільки є немісцевими. Також їм здається інколи, що інші діти їх уникають або не беруть у свої групи. Наприклад, 1 дитина зазначила, що під час командної роботи над завданням, її не хотіли брати у жодну команду, тож вона переконана, що це пов'язано з тим, що вона ВПО.

Загалом можна відмітити, що під час інтерв'ю діти були щирими та чесно говорили про наявні труднощі. Це свідчить про вагому значимість роботи із дітьми, що належать до категорії ВПО, оскільки вони відчувають потребу в

отриманні достатньої психологічної підтримки. Результати інтерв'ю було доповнено спостереженням.

Спостереження проводилося під час застосування діагностичних методик та під час задавання дітям уточнюючих запитань. Під час спостереження було помічено, що діти соромляться, поводяться скуто, можуть водночас допустити різку поведінку чи прояв свого незадоволення. Їм складно налагоджувати контакт один із одним та їхні розмови між собою нерідко стосуються тем війни та суму за рідним домом. Вони допускають порівняння школи, у якій навчаються із тою, у якій навчалися. Це дозволяє стверджувати, що основними труднощами із якими вони стикаються, є такі, що пов'язані із налагодженням соціальних зв'язків та знаходження нових друзів.

Під час спостереження було зазначено, що діти намагаються допомагати один одному виконувати завдання, діляться емоціями, надають поради. Вони відкриті до нових знайомств та прагнуть знайти друзів, однак переїзд вплинув на них таким чином, що вони втратили минулі соціальні зв'язки, тож починати щось нове досить складно. Крім того, для дітей важливим аспектом є наслідувати інших та при цьому зберігати свою індивідуальність. Виконання завдання подібним чином як інша дитина, є показом, що ти рухаєшся правильно та можеш досягти успіху.

Спостереження дозволило виявити, що завдання «Будиночки» викликало у дітей асоціації із рідним домом, тож вони сприйняли це завдання із сумом, адже вказали, що хотіли б повернутися до рідного будинку. Також для дітей цінною є думка батьків, оскільки вживалися такі фрази як «Мама сказала...», «Тато наполіг...», «Батьки думають...».

Отже, на констатувальному етапі дослідження було застосовано такі методики як «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової», «Малюнок «Що мені подобається в школі», інтерв'ю, спостереження. За їх допомогою було виявлено особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку, які є ВПО.

4.2. Виявлення рівнів адаптації та груп ризику

Проаналізувавши отримані результати, можна свідчити про наступні рівні адаптації. Так, співвіднесення трьох діагностичних методик, інтерв'ю, спостереження дозволяє засвідчити, що низький рівень адаптації має 14 респондентів (48,2%), середній рівень наявний у 10 респондентів (34,4%), високий – у 5 респондентів (17,4%).

Діти із низьким рівнем адаптації негативно сприймають сам процес навчання та ставляться до школи не дуже добре. Їм складно засвоїти навчальний матеріал, виконувати інструкції вчителя, справлятися із груповими роботами. Часто це проявляється також у пригніченому настрої, байдужності до шкільного життя, демонстративному нехтуванні правилами. Нерідко виникають конфліктні ситуації із однокласниками, що може перерости у бійки та булінг.

На фізичному рівні проблеми адаптивності характеризуються головними болями, перевтомою, болями у животі, сонливістю. Дитина не хоче йти до школи, тому погане самопочуття може бути пов'язане із соматичними проявами, де поганий стан є можливістю залишитися вдома та бути у безпеці.

Негативним аспектом низького рівня адаптації є соціальні труднощі. Дитині складно налагодити комунікацію із новими однокласниками, вона відчуває себе «чужою», поводитися досить скуто і не відкрита до знайомств. Це проявляється у комунікації із педагогами та іншими школярами, оскільки дитина втрачає можливість проявити себе.

Основною причиною такого низького рівня є індивідуальні психологічні особливості. Дитина переїхала з батьками до іншого міста, втратила зв'язок із однокласниками та друзями, могла пережити соціальну травму чи бути свідком насильства, була в окупації чи проживала у зоні бойових дій. Тепер вона не знає, чи зможе колись повернутися до рідного будинку, побачити близьких, продовжувати жити спокійно на новому місці. Тому небажання навчатися чи демонстративна поведінка є проявами того, що вона має певні страхи,

побоювання, хвилювання. Це потребує психологічної роботи, оскільки може мати наслідки у подальшому. Крім того, якщо дитина має ще тривожність, низький рівень самооцінки, низький або високий рівень домагань, тривожність, то вона має отримати фаховий психологічний супровід.

Сімейне виховання може бути тим фактором, що лише сповільнює процес адаптації. Якщо батьки не говорять з дитиною відверто, не питають про її справи, не обговорюють її життя, то вона може відчувати себе чужою і у власній родині. У випадку, коли батьки не проявляють інтересу до навчання дитини, ставлять перед нею завищені вимоги, кричать через погані або недостатні оцінки, дитина не може адаптуватися до нового середовища, оскільки відчуває себе і вдома чужою.

Комунікативні труднощі характеризуються тим, що дитині складно комунікувати із оточуючими, вона може мати проблемні аспекти у спілкуванні, не вміє бути ініціативною у розмові. Це здебільшого стосується дітей, які проживали на окупованій території, зокрема, переховувалися з батьками від ворогів чи жили у підвалах без можливості зв'язку із оточуючим світом. Їм складно налагодити комунікацію та правильно починати розмову.

Шкільне середовище теж може мати вплив на швидкість адаптації. Наприклад, якщо дитина потрапляє до вимогливих вчителів, стикається із проявами негативного ставлення до себе, не може звикнути до нового режиму чи організації шкільного життя, то пристосування теж відбувається повільно. Як наслідок, дитина не може дотримуватися нормального режиму дня, відчуває негатив навколо себе, не є самостійною, уникає соціальних зв'язків, намагається не комунікувати без потреби з іншими.

Низький рівень для дітей ВПО характерний тоді, коли вони переїхали відносно нещодавно (1-2 місяці) до нового місця проживання чи/та прожили травмуючі події. Проте все достатньо індивідуально, оскільки дитина потрапляє до відносно нового для себе середовища.

Дитина, що має середній рівень адаптації, позитивно ставиться до школи, виконує поставлені вчителем перед нею вимоги, розуміє навчальний матеріал,

може виконувати завдання самостійно та не потребує особливого контролю зі сторони педагогів та батьків. Діти ВПО із середнім рівнем адаптації є відповідальними щодо навчання, працелюбними, пунктуальними, також мають налагоджені соціальні зв'язки чи певне коло спілкування. Вони можуть труднощі, які пов'язані з тим, що вони більше зосереджуються на виконанні тих завдань, які є для них зрозумілими та цікавими, а також інколи можуть ігнорувати вказівки вчителів.

Дитина із середнім рівнем адаптації відвідує школу регулярно, хоча можуть виникнути проблеми у зв'язку із особливостями організації навчального процесу у новій школі, зокрема, якщо дитина довго звикає до іншого розкладу уроків, плутає кабінети, не може вивчити свій розклад. Та загалом до школи та до навчання у дитини формується позитивне ставлення. Середній рівень відповідає достатнім знанням, розумінням матеріалу, навичкам на практиці відтворювати отримані теоретичні знання. Дитина є самостійною та уважною, виконує типові завдання, виокремлює цікаве для себе. Також домашні завдання виконуються практично завжди та здебільшого правильно.

Середній рівень характеризується тим, що дитина вже змогла практично пристосуватися до нових умов. Вона виконує те, що від неї вимагають, а також намагається налагоджувати соціальне життя. У неї можуть бути друзі чи оточення, з яким вона спілкується; нормальні взаємовідносини із вчителями; добрі відносини із іншим оточенням (сусіди, родичі, знайомі). Досягти такого рівня реально, якщо дитина вже близько півроку проживає на новому місці, а її батьки всіляко допомагають їм адаптуватися до нового середовища. Якщо дитина ВПО пережила соціальну травму чи стала свідком трагедії, то для досягнення середнього рівня потрібно більше часу або ж комплексна робота із фахівцем.

Високий рівень адаптації характеризується тим, що дитина ВПО позитивно ставиться до школи, виконує завдання, легко засвоює матеріал, добре взаємодіє із однокласниками. Така дитина характеризується старанністю, відповідальністю, сумлінністю. Вона розуміє важливість дотримання усіх вимог,

нормально сприймає правила школи, проявляє зацікавленість до самостійної роботи. Така дитина здатна визначити оптимальний для себе режим роботи та відпочинку, тому її енергетичний баланс є стабільним, переважно не відчувається, вона здатна розподілити виконання завдань на кілька днів чи попросити когось про допомогу.

Взаємодія із вчителем характеризується тим, що дитина виконує поставлені завдання, нормально реагує на зауваження чи може продемонструвати свою позицію щодо чогось, виконує доручення вчителя. Комунікація із вчителем також характеризується тим, що дитина готова приймати участь у різних заходах та може швидко включитися у навчальний процес.

Важливим аспектом є саме соціальний аспект, що відображає взаємодію дитини з однокласниками та її соціальний статус. Якщо дитина вибудовує міцні зв'язки із друзями, то вона менше відчуває те, що вона не місцева і приїхала з тимчасово окупованої території чи зони бойових дій. Проте важливо, щоб інші діти теж адекватно сприймали те, що дитина ВПО та може сумувати за своїм домом.

Високий рівень адаптації спостерігається після 6 місяців проживання на новому місці. Якщо батьки дитини налагодили своє життя, знайшли роботу, сформували певне коло спілкування, то дитині легше пристосуватися до нового середовища та вона починає формувати нові соціальні зв'язки.

Проведене дослідження дозволило виявити також такі групи ризику із дітей ВПО:

- діти, які навчаються у 1 класі;
- діти, які переїхали 1-3 місяці тому;
- діти з багатодітних родин;
- діти з неповних родин;
- діти, які проживають з опікунами;
- діти, які переїжджають вдруге;
- діти, рідні яких проходять службу у Збройних Силах України.

Ці групи заслуговують особливої уваги, оскільки відчувають психологічні та емоційні проблеми у зв'язку із переїздом, які доповнені особистими труднощами та ситуацією, яка пов'язана із сімейними обставинами. Доцільно визначити особливості кожної групи.

1. Діти, які навчаються у 1 класі. Це молодший шкільний вік, коли дитина лише адаптується до школи загалом. Переїзд негативно впливає на пристосування дитини до школи, оскільки вона не встигає засвоїти нові правила та звикнути до нового ритму життя. У той же час вона потрапляє до нового середовищі та з новими правилами, що вагомо впливає на психологічно-емоційний стан.

2. Діти, які переїхали 1-3 місяці тому. Діти з даної групи ще не звикли до нового середовища, вони адаптуються до нових умов, налагоджують нові зв'язки, вивчають нові правила. При цьому вони повинні здійснювати навчальну діяльність та отримувати знання, що досить складно.

3. Діти з багатодітних родин. Це діти, які знаходяться у родинях, де є кілька дітей, що ускладнює їхнє пристосування, оскільки увага батьків прикута також до інших дітей. Також адаптація передбачає пристосування до умов, де можливо потрібно ділитися чимось з братами та сестрами, а також може передбачати певний дискомфорт. Дитина усвідомлює, що вона не одна і не може отримати достатньо уваги батьків.

4. Діти з неповних родин. Це діти, які виховуються лише батьком чи лише матір'ю. Труднощі тут виникають у тому, що дитина має менше моральної підтримки, ніж дитина з повної родини. Також можуть виникати складнощі облаштуванням та організацією життєвого простору, оскільки все покладено лише на одного з батьків.

5. Діти, які проживають з опікунами. Це категорія, яка потребує особливого психологічного супроводу, оскільки існує необхідність у допомозі інформаційного та соціального піклування, так як діти позбавлені батьківського піклування. Їм складно пристосуватися до нових умов, у той же час їхніми найближчими людьми є опікуни та піклувальники, які є родичами цих дітей або

висловили бажання піклуватися про дітей. Зокрема, дітям складно через те, що у зв'язку із війною вони втратили батьків чи ті залишилися на окупованій території. Важливо допомогти їм сформувати позитивне уявлення про піклувальників та допомогти пристосуватися до нових умов.

6. Діти, які переїжджають вдруге. Це діти, які вже пережили повторно окупацію чи перебували у зоні бойових дій. Часто діти із цієї категорії мають підвищену тривожність, дуже хвилюються за все, негативні настрої. Вони бояться, що знову їй доведеться переїжджати та вони втратять свій дім. Відповідно, допомога в адаптації необхідна для них з метою того, щоб сформувати уявлення про стабільність перебування на новій території та допомогти подолати наявні страхи.

7. Діти, рідні яких проходять службу у Збройних Силах України. Нині це досить велика категорія дітей ВПО, які постійно хвилюються за близьких, які перебувають на службі. Для значної частини дітей це їхні тати, а також дідусі та брати, у когось це мами чи сестри. Тому з ними потрібна значна психологічна робота, що дозволить зменшити у них рівень невротичності, що обумовлено хвилюванням за близьких, які ризикують кожного дня на полі бою.

Отже, нами визначено, що 48,2% дітей мають низький рівень адаптації. При цьому групами ризику є діти, які відносяться до дітей ВПО, які навчаються у 1 класі, переїхали 1-3 місяці тому, діти з багатодітних родин, діти з неповних родин, діти, які проживають з опікунами, переїжджають вдруге, рідні яких проходять службу у Збройних Силах України.

4.3. Програма психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації

Враховавши специфіку кожної групи ризику та загальний рівень адаптації дітей, було розроблено програму психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації дітей із категорії ВПО молодшого шкільного віку. Програма поділена на 2 блоки. Блок 1. Групові заняття. Блок 2. Індивідуальні заняття.

Тематичний план програми психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації

Заняття 1. Тема: «Знайомство». Блок 1

Мета: сформувати загальне уявлення про групу та проблемні аспекти їхньої адаптації.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Встановлення потреб групи.

2. Вправа «Моє ім'я». Уявіть собі, що ви збираєтесь на природу. З собою вам треба взяти предмет, який починається на ту букву, що й ім'я. Перший учасник називає своє ім'я та говорить, який предмет він бере з собою. Другий повторює ім'я першого учасника та його предмет, після чого називає свої ім'я та предмет, третій повторює ім'я та предмет першого, додає свої.

3. Вправа «Нетрадиційне вітання». Учасники ходять по кімнаті і по команді ведучого при зустрічі вітаються: долонями; колінками; носами; чолом; боком.

4. Вправа «Слово—дієслово». Ця вправа виконується в парі. Учасники стоять на певній відстані один від одного. Перший кидає м'ячик і називає і підбирає до слова дієслово.

5. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 2. Тема: «Страх». Блок 1

Мета: зняття емоційного напруження та подолання страхів.

Тривалість: 30 хвилин.

1. Привітання. Пояснення сутності роботи. Бесіда про страхи кожного.

2. Арт-терапевтичний метод «Страшний малюнок». Потрібно намалювати те, що лякає кожного і таким чином можливо подолати свої страхи.

3. Вправа «Фігура монстра». Тренер пропонує зібрати фігуру, яка складається з усього поганого, злого, агресивного, що є в кожному учаснику

групи. Учасники по чергово віддають для спільної справи свої кігті, зуби, жала, шипи, перетинки тощо. Монстр поміщається на стілець у центрі кола, всі одночасно натискають на «кнопки», і монстр зникає.

4. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 3. Тема: «Радість». Блок 1

Мета: сформувати позитивний емоційний стан учасників.

Тривалість: 30 хвилин.

1. Привітання. З'ясування, що приносить учасникам радість.

2. Арт-терапевтичний метод «Малюємо радість». Діти малюють те, що приносить їм радість та допомагає сформувати позитивні емоції.

3. Вправа «Посмішка по колу». Учасники сидять у колі. Вони беруться за руки. Перший учасник повертається до свого сусіда справа чи зліва та посміхається йому.

4. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 4. Тема «Образ». Блок 1

Мета: робота з образами.

Тривалість: 30 хвилин.

1. Привітання. Немає людини, яка хоча б один раз не пережила цього почуття. Розкажіть, що для вас образа....

2. Вправа «Я ображаюся коли...». Обговорюються найтипівіші ситуації, які викликають образи.

3. Вправа «Аукціон». Ведучий пропонує організувати аукціон способів, які допоможуть підняти поганий настрій. Кожен учасник пропонує свої способи.

4. Вправа «Скринька образ». Учасники записують 1-2 образи, які їм не вдалося вибачити, і кладуть папірці із записами у скриньку. Потім приймають рішення, що зробити із змістом цієї скриньки (спалити, порвати, викинути).

5. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 5. Тема: «Дружба». Блок 1

Мета: сформувати уявлення про дружбу як про потребу кожної людини.

Тривалість: 30 хвилин.

1. Привітання. Обговорення того, навіщо нам дружба.

2. Вправа «Сіамські близнюки». Кожна пара уявляє себе сіамськими близнюками, які зрослися будь-якими частинами тіла. Ведучий говорить, що вони повинні діяти як одне ціле і спробувати рухатися разом.

3. Вправа «Узгоджені дії». За допомогою жестів та рухів учасник показує іншим якусь дію, а вони мають вгадати, що це.

4. Вправа «Спостережливість». Учасник сідає спиною до групи і детально описує зовнішність члена групи, якого визначить ведучий: як він одягнений, який сьогодні в нього настрій, чи має особливості зовнішності.

5. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 6. Тема: «Смуток». Блок 1

Мета: сформувати уявлення про смуток у дитини.

Тривалість: 40 хвилин.

1. Привітання. Обговорення на тему: «А коли вам сумно, що ви робите, щоб розвеселитися?».

2. Вправа «Намалюємо смуток». Дітям потрібно розглянути малюнки з обличчями дівчаток і хлопчиків, в яких відсутні емоції. Діти повинні домалювати на обличчях «смуток».

3. Вправа «Мені подобається в тобі ...». Діти по колу повинні закінчити речення «мені подобається в тобі ...».

4. Вправа «Закінчи речення»

Я сумую, коли

Мамі сумно, коли

Друзі сумують, коли

5. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 7. Тема: «Веселощі». Блок 2

Мета: дізнатися про потреби дитини в адаптації шляхом визначення того, що дарує їй радість.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Розкажи ще раз про себе, як тебе звати, скільки тобі років, який клас, з ким ти проживаєш, як давно був переїзд.

2. Вправа «Малюємо веселощі». Потрібно намалювати те, як дитина розважається чи те, що приносить їй задоволення.

3. Вправа «Навпаки». Дитина має говорити слова навпаки, не записуючи їх. Наприклад: чайник – кинйач, стіна – анітс...

4. Вправа «Що влізе у трилітрову банку». Дитина має озвучити те, що може влізти у трилітрову банку. Важливо, щоб це були незвичні предмети.

5. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 8. Тема: «Інтерес». Блок 2

Мета: визначення інтересів дитини.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. А ти маєш інтереси? Розкажи, що тебе цікавить?

2. Вправа «Інтерес». Розкажи, які інтереси у діток на малюнку.

3. Вправа «Мій інтерес». Розкажи, на що схожий твій інтерес.

4. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 9. Тема: «Нудьга». Блок 1

Мета: сформувати в учасників уявлення про те, як можна боротися із нудьгою.

Тривалість: 40 хвилин.

1. Привітання. А вам буває нудно? Чому?

2. Арт-терапевтичний підхід «Створення коробки натхнення». Всі учасники групи займаються створенням коробки за допомогою вирізання елементів та склеювання їх у коробку. Наповнити коробку можна клаптиками паперу, гудзиками, картоном.

3. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 10. Тема: «Я і дорослі». Блок 2

Мета: розв'язання проблем у контактах з дорослими.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Уточнення про дорослих, які живуть з дитиною та як вона загалом взаємодії із дорослими.

2. Вправа «Малюнок дорослого». Потрібно намалювати найближчого дорослого та потім розповісти про нього. Варто з'ясувати проблеми адаптації дитини у контактах із дорослими. На основі малюнку чи розповіді визначити відносини із педагогами та зробити рекомендації щодо педагогічного супроводу дитини вчителям.

3. Вправа «Лист». Візьміть чистий аркуш. Пригадайте всі неприємні слова чи вчинки відносно вас, які вживали дорослі протягом цього тижня. Пригадуючи ці неприємні моменти згинайте папір.

4. Вправа «Пам'ятка для дорослого». Дитина має написати коротку пам'ятку дорослим щодо того, як поводитися із дітьми.

5. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 11. Тема: «Моє ставлення до себе». Блок 2

Мета: прийняття своїх обмежень; робота над визначенням та систематизацією своєї системи цінностей; прийняття відповідальності.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Як ви ставитеся до себе? Чому?

2. Вправа «Хто я?». Методом «мозкового штурму», не розмірковуючи, 10 разів дайте відповідь на запитання «Хто я?», використовуючи характеристики, риси, інтереси й почуття для опису себе, розпочинаючи кожне речення із займенника «Я».

3. Вправа «Мій баланс». Попрошу вас записати 12 речей, які ви найбільше цінуєте у своєму житті.

4. Вправа «Мій план». Напишіть, що б ви хотіли покращити в собі, щоб поліпшити якість свого життя і стати більш успішною людиною.

5. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 12. Тема: «Я і мої обов'язки». Блок 2

Мета: здобуття знань та вмінь для адекватної оцінки власних можливостей прийняття рішень.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Чи маєте ви обов'язки? Які?

2. Вправа «Допомога чи обов'язок». Як ви думаєте, на обох малюнках обов'язки чи допомога батькам? Чому?

3. Гра «Мій обов'язок». Якщо обов'язок — плескайте у долоні:

- добре вчитися;
- ходити до школи;
- не допомагати мамі;
- охороняти природу;
- бути нечимним;
- не піклуватися одне про одного.

4. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 13. Тема: «Я і мої почуття». Блок 2

Мета: здобуття знань про почуття та конструктивні способи їх вираження; робота по інтеграції амбівалентних почуттів (любов – ненависть).

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Що ви сьогодні відчуваєте? А вчора, що відчували? А позавчора? А чому?

2. Вправа «Лінія емоцій». Дитина має намалювати сумну, скривджену, радісну лінію. Чого вони різні?

3. Вправа «Намалюй почуття». Дитині пропонується намалювати на воді (завареному крохмалі) чи молоці почуття, які вона відчуває останнім часом. Чому саме такі?

4. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 14. Тема: «Я і мої однолітки». Блок 2

Мета: здобуття інтерперсональних вмінь контактувати з однолітками.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Як ви спілкуєтесь з однолітками? Чи є труднощі? Чим викликані проблеми?

2. Вправа «Мій друг». Запишіть риси вашого ідеального друга.

3. Малюнок «Дружній клас». Намалюйте як має виглядати дружній клас.

4. Вправа «Булінг». Подивіться на картинку, чи роблять щось таке ваші однокласники. Як ви реагуєте? Як можна реагувати, як ви вважаєте

та

отриманих результатів роботи.

5. Рефлексія.
Підбиття підсумків
узагальнення

Заняття 15. Тема: «Я і моя родина». Блок 2

Мета: здобуття знань про структуру родини; ідентифікація себе як члена родини.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Розкажи про свою родину. Яка вона?
2. Вправа «Щоб ви хотіли побажати своїй родині». Дитина каже побажання своїй родині.
3. Вправа «Кореспондент». Дитині задаються питання про родину у форматі інтерв'ю. Це дозволяє розробити рекомендації для батьків щодо адаптації дитини у шкільному середовищі.
4. Вправа «Яка сім'я?». Дитина робить малюнок своєї сім'ї.
5. Рефлексія. Підбиття підсумків та узагальнення отриманих результатів роботи.

Заняття 16. Тема: «Підсумок». Блок 1

Мета: підбити підсумки програми.

Тривалість: 20 хвилин.

1. Привітання. Обговорення того, що сподобалося під час проведення програми.
2. Вправа «Я хочу...». Кожен учасник каже, що він би змінив у проведенні занять.
3. Вправа «Я отримав...». Кожен учасник каже, що він для себе отримав завдяки проведенню занять та що буде використовувати у процесі своєї адаптації.
4. Рефлексія. Побажання всім учасникам здійснення їхніх мрій та побажань.

З метою визначення позитивного впливу програми на процес адаптації молодших школярів діагностичні методики було проведено повторно. Відповідно до них, отримано наступні результати. Так, за проєктивною методикою «Будиночки», результати подано нижче у Таблиці 4.4. Результати за методикою «Будиночки» до впровадження програми та після.

Таблиця 4.4

Результати за методикою «Будиночки» до впровадження програми та після

Рівень енергетичного балансу	До програми					
	Низький		Середній		Високий	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
	14	48,2	10	34,4	5	17,4
	Після програми					
	Низький		Середній		Високий	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
	11	37,9	12	41,5	6	20,6

Тобто можемо бачити, що за цією методикою показники низького рівня енергетичного балансу змінилися на 10,3% у бік зменшення кількості респондентів з низьким рівнем; середнього рівня на 7,1% у бік зростання кількості респондентів із середнім рівнем; високого рівня на 3,2% у бік збільшення учнів із високим рівнем енергетичного балансу. Середньостатистичне значення покращення показників знаходиться у межах 6,8%.

За методикою «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової» було отримано наступні результати, що подано у Таблиці 4.5. Результати за методикою «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової» до впровадження програми та після.

Таблиця 4.5

Результати за методикою «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової» до впровадження програми та після

	До програми				
	Шкільна дезадаптаці	Низький	Зовнішня адаптація	Середній	Високий

Рівень адаптації	я									
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
	2	6,9	8	27,5	4	13,8	10	34,4	5	17,4
	Після програми									
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
	0	0	5	17,4	6	20,6	12	41,5	6	20,6

Показники за рівнем шкільної дезадаптації покращилися на 6,9%, оскільки респонденти перейшли до низького рівня адаптації; показники низького рівня покращилися на 11,1%; показники зовнішньої адаптації зросли на 6,8%: показники середнього рівня змінилися на 7,1%; показники високого рівня на 3,2%. Середній показник змін сягає 7,0%. Це свідчить про позитивні зміни внаслідок впровадження програми.

Методика «Малюнок «Що мені подобається в школі» дозволила отримати наступні результати, що подано у Таблиці 4.6. Результати за методикою «Що мені подобається в школі» до впровадження програми та після.

Після впровадження програми на 13,7 % респондентів більше зобразили навчальну ситуацію, що свідчить про їхню адаптацію до школи; не навчальну ситуацію зобразили на 7,0% менше респондентів; ігрову ситуацію зобразило на 6,7% менше учнів. Середній показник покращення по даній методиці становить 9,1%. Тобто діти вже більше змогли адаптуватися до школи та налагодити комунікацію з однокласниками.

Таблиця 4.6

Результати за методикою «Що мені подобається в школі» на констатувальному етапі дослідження до впровадження програми та після

Визначення інтересу учнів	Зображена ситуація					
	До програми					
	Навчальна		Не навчальна		Ігрова	
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
	6	20,7	16	55,2	7	24,1

	Після програми					
	К-ть	%	К-ть	%	К-ть	%
	10	34,4	14	48,2	5	17,4

Після впровадження програми на 13,7 % респондентів більше зобразили навчальну ситуацію, що свідчить про їхню адаптацію до школи; не навчальну ситуацію зобразили на 7,0% менше респондентів; ігрову ситуацію зобразило на 6,7% менше учнів. Середній показник покращення по даній методиці становить 9,1%. Тобто діти вже більше змогли адаптуватися до школи та налагодити комунікацію з однокласниками.

Також було проведене повторне інтерв'ю. Під час нього дітям було завдано ті ж питання, які і на попередньому. Так, на питання «Чи подобається вам навчання загалом?» (у %) було отримано відповіді, що подано на Рис. 4.2. Відповіді респондентів на питання: «Чи подобається вам навчання загалом?» (у %) до впровадження програми та після. Діти відповіли, що навчатися їм цікаво та подобається під час самого навчання дізнаватися нову інформацію, знаходити друзів, розширювати свій кругозір. Зміни свідчать про покращення налаштування учнів щодо школи.

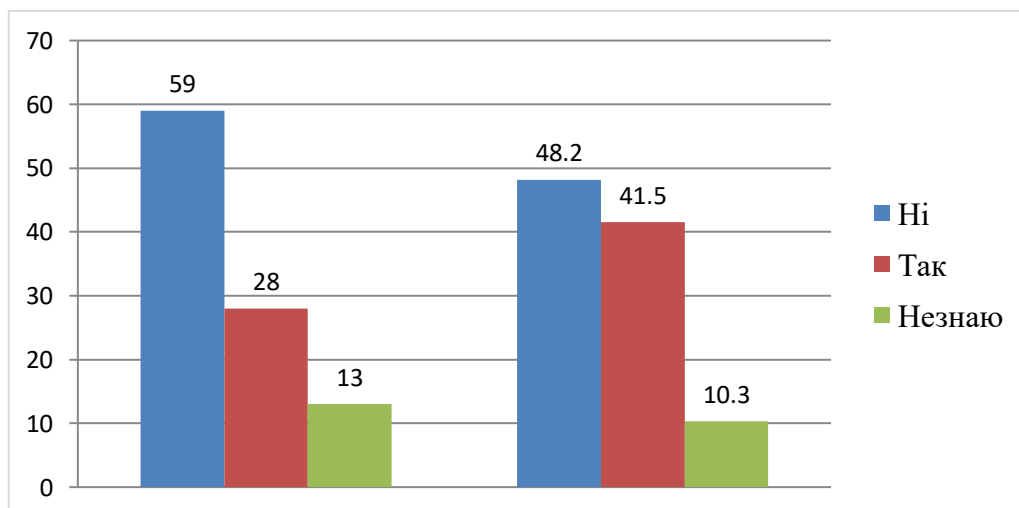

Рис. 4.2 Відповіді респондентів на питання: «Чи подобається вам навчання загалом?» (у %) до впровадження програми та після

Тут ми бачимо, що значно зросла кількість учнів, яким подобається навчатися, що свідчить про позитивний результат.

Спостереження теж було проведено повторно і воно дозволило виявити, що учні почали поводитися більш спокійно, їх цікавить навчання, вони намагаються налагоджувати зв'язки з однокласниками. Це свідчить про позитивні процеси, що пов'язані із проходженням адаптації.

Можемо стверджувати, що проведене дослідження дозволило отримати позитивні зміни та свідчить про ефективність програми. Низький рівень адаптації має 11 респондентів (37,9%), середній рівень наявний у 12 респондентів (41,5%) високий у 6 респондентів (20,6%).

Для підтвердження отриманих результатів, було застосовано критерій Стюдента. Після його використання було отримано показник $p = 0,05$, що відповідає високому рівню значущості.

Отже, результати дослідження особливостей психолого-педагогічного супроводу дітей молодшого шкільного віку з категорії ВПО дозволили виявити високу ефективність впровадження запропонованої програми.

Висновки до розділу 4

З метою перевірки ефективності психолого-педагогічного супроводу дітей ВПО нами на констатувальному етапі дослідження було застосовано такі методики як «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової», «Малюнок «Що мені подобається в школі», інтерв'ю, спостереження. Результатом дослідження було виявлення того, що низький рівень адаптації має 14 респондентів (48,2%), середній рівень наявний у 10 респондентів (34,4%), високий – у 5 респондентів (17,4%).

Визначено, що групами ризику є діти, які відносяться до дітей ВПО, які навчаються у 1 класі, переїхали 1-3 місяці тому, діти з багатодітних родин, діти з неповних родин, діти, які проживають з опікунами, переїжджають вдруге, рідні яких проходять службу у Збройних Силах України. З метою прискорення процесу адаптації було розроблено програму психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації дітей із категорії ВПО молодшого шкільного віку. Програма поділена на 2 блоки. Блок 1. Групові заняття. Блок 2. Індивідуальні заняття.

Після впровадження програми було повторно проведено емпіричне дослідження. Визначено, що низький рівень адаптації має 11 респондентів (37,9%), середній рівень наявний у 12 респондентів (41,5%) високий у 6 респондентів (20,6%). Для підтвердження отриманих результатів, було застосовано критерій Стюдента. Після його використання було отримано показник $p = 0,05$, що відповідає високому рівню значущості.

ВИСНОВКИ

Таким чином, у кваліфікаційній роботі теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено особливості організації психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку та визначено ефективні напрями його реалізації в умовах початкової школи. Відповідно до цього, отримано наступні результати.

Проаналізовано науково-теоретичні підходи до проблеми адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку та визначено сутність психолого-педагогічного супроводу цього процесу. Адаптацією загалом є звикання людини до нового середовища. Питання пристосування до нових умов є гострим для дітей молодшого шкільного віку, а саме 6-11 років, які прагнуть до колективної діяльності та навчаються на отриманому досвіді. Водночас адаптація дітей молодшого шкільного віку із категорії ВПО є тривалим та складним процесом, оскільки діти переїжджають на нове місце проживання, втрачають набуті соціальні зв'язки, мають отримати новий стиль життя. Теоретична та законодавча база з даного питання наголошує на важливості пристосування дитини до нових умов зп допомогою психологічно-педагогічного супроводу.

Нині прийнято виділяти такі моделі психологічно-педагогічного супроводу дитини в умовах адаптації як модель пом'якшення психологічних наслідків адаптації, демократична модель, індивідуальна модель, менторська модель. Основними напрямками діяльності соціального педагога є виявлення дітей ВПО, які перебувають у складних життєвих обставинах, та потребують допомоги; здійснення профілактичної та корекційної роботи з дітьми ВПО; замовлення соціальних послуг; планування та проведення заходів для таких дітей; активізація внутрішнього потенціалу дітей ВПО; розподіл ресурсів для надання допомоги дітям ВПО. Напрямами діяльності вчителя є проведення індивідуальної роботи з дитиною, консультування батьків, здійснення педагогічного супроводу, проведення занять із класом щодо попередження

дискримінації, побудова освітньої траєкторії учня. Психолог консультує батьків, консультує педагогів, виявляє потреби дитини, здійснює психологічний супровід дитини, створює для неї безпечне середовище. Ефективним аспектом адаптації дитини є включення даних фахівців у команду супроводу.

Виявлено особливості адаптаційних труднощів у внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку в умовах початкової школи. Визначено, що групами ризику із категорії дітей ВПО є діти, які навчаються у 1 класі, переїхали 1-3 місяці тому, діти з багатодітних родин, діти з неповних родин, діти, які проживають з опікунами, переїжджають вдруге, рідні яких проходять службу у Збройних Силах України. Такі діти крім проблеми переїзду мають також особисті труднощі, що сповільнює їхнє пристосування до нових умов. З метою виявлення рівня адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку було проведено емпіричне дослідження та застосовано такі методики як «Проективний тест особистих відношень, соціальних емоцій і ціннісних орієнтацій «Будиночки», «Анкета для оцінювання рівня шкільної мотивації й адаптації Н. Лусканової», «Малюнок «Що мені подобається в школі», інтерв'ю, спостереження. Дані методики дозволи виявити емоційний та психологічний стан дитини, що адаптується до школи в нових умовах. Результатом дослідження було виявлення того, що низький рівень адаптації має 14 респондентів (48,2%), середній рівень наявний у 10 респондентів (34,4%), високий – у 5 респондентів (17,4%).

Розроблено програму психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей молодшого шкільного віку. З метою прискорення процесу адаптації було розроблено програму психолого-педагогічного супроводу процесу адаптації дітей із категорії ВПО молодшого шкільного віку. Програма поділена на 2 блоки, а саме на індивідуальні та групові заняття. Загалом було проведено 16 занять із тривалістю від 20 до 40 хвилин, під час яких діти працювали над такими аспектами як подолання образи, формування уявлення про радість та дружбу, подолання страхів, формування вміння комунікувати з оточуючими та друзями, сприйняття себе як особистості.

Під час занять проводилися тренінги, бесіди, сюжетно-рольові ігри, комунікативні ігри, проєктивні методики. На основі програми було повторно перевірено ефективність психолого-педагогічного супроводу дітей ВПО.

Емпірично перевірено ефективність запропонованої програми та визначено можливості її впровадження у практику закладів загальної середньої освіти. Після впровадження програми було повторно проведено емпіричне дослідження. Визначено, що низький рівень адаптації має 11 респондентів (37,9%), середній рівень наявний у 12 респондентів (41,5%) високий у 6 респондентів (20,6%). Для підтвердження отриманих результатів, було застосовано критерій Стюдента. Після його використання було отримано показник $p = 0,05$, що відповідає високому рівню значущості. Це свідчить про високу ефективність програми та засвідчує необхідність її подальшого впровадження.

Таким чином, психологічно-педагогічний супровід дітей молодшого шкільного віку з ВПО є важливим напрямом діяльності сучасного загального освітнього закладу, оскільки кількість таких дітей постійно зростає, а проблема їхнього пристосування залишається актуальною. Необхідно проводити комплексну роботу з кожною дитиною з даної категорії, що дозволить швидше звикнути дитині до нових умов. Доцільно визначити, що перспективами подальшого дослідження є впровадження програми роботи із дітьми ВПО молодшого шкільного віку як позашкільний захід, що буде проводитися для дітей з даної категорії. Основними формами роботи будуть такі як екскурсія, відвідування театрів чи кінотеатрів, відвідування виставок та фестивалів. Це дозволить адаптувати дітей до нових умов через безпосереднє знайомство із містом та формування у дитини позитивних емоцій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аналітичні матеріали про діяльність психологічної служби у системі освіти, стан забезпечення закладів освіти практичними психологами і соціальними педагогами та рекомендації щодо пріоритетних напрямів психологічного супроводу та соціально-педагогічного патронажу учасників освітнього процесу у 2022/2023 навчальному році: Додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 02.08.2022 №1/8794-22. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-diyalnosti-psihologichnoyi-sluzhbi-u-sistemiosviti-v-20222023-navchalnomu-roci> (дата звернення: 03.12.2025).
2. Андрєєнкова В. Психосоціальна підтримка учасників освітнього процесу. Київ: Знання, 2023. 149 с.
3. Анкета для визначення шкільної мотивації (за Н. Г. Лускановою). URL: <https://vseosvita.ua/library/anketa-dla-viznacenna-skilnoi-motivacii-za-n-g-luskanovou-372875.html> (дата звернення: 13.11.2025).
4. Ануфрієва Н., Зелінська Т., Єрмакова Н. Соціальна психологія: Навч. метод. посібник. Київ: Каравела, 2019. 216с.
5. Архіреєва Т. Розвиток критичного самопізнання у молодших школярів Журнал «Початкова школа». 2021. № 7. С. 25-29.
6. Афоніна Є. Психолог у НУШ: радісно та впевнено руш! Путівник психолога в Новій українській школі. Краматорськ : Витоки, 2018. 250 с.
7. Безпалько О. Соціальна педагогіка в схемах і таблицях. Навчальний посібник. Київ: Держкомстат, 2018. 187 с.
8. Березюк Р. Емоційний інтелект як детермінанта внутрішньої свободи особистості. Психологічні студії Львівського ун-ту. 2017. №8 С. 20 - 23.
9. Бессонова Т. Застосування методів практичної психокорекції у системі психологічно-педагогічного захисту соціально-занедбаних дітей і підлітків. Педагогіка і психологія професійної освіти. 2020. № 6. С.310-316.
10. Близнюк І. Профілактика дезадаптації першокласників до школи. Одеса: Департамент освіти і науки Одеської міської ради, 2017. 90 с.

11. Блинова О. Соціально-психологічна адаптація дітей із родин вимушених переселенців. Теоретичні і прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. 2019. № 2 (49). С. 19-30.
12. Бондаренко В. Проблема соціальної адаптації молодших школярів в умовах воєнного стану. Теорія, методика і практика навчання. 2022. Вип. 2. С. 78-94.
13. Бондарчук І. Комунікаційні інструменти роботи з внутрішньо переміщеними особами в умовах російсько-української війни. Держава та регіони. серія: соціальні комунікації. 2023. № 3(55). С. 101.
14. Борисова О., Знаткова О., Кульга О., Нікітіна В. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні: монографія. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2019. 468 с.
15. Бурлачук Л. Словник-довідник з психодіагностики Херсон: Азбука, 2020. 528 с.
16. Вачков І. Основи технології групового тренінгу. Психотехніки. Київ: Міленіум, 2019. 176 с.
17. Вишневський В. Психологічна адаптація вимушено переміщених осіб, жертв воєнних конфліктів. Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки: Збірник тез II Міжнародної наукової конференції (21-22 квітня 2022 р. , м. Тернопіль). Тернопіль, 2022. С. 3-5.
18. Вітюк В. Готовність педагогів до змін в умовах реалізації концепції «Нова українська школа». Педагогічний пошук. 2017. №2 (94). С. 3-6.
19. Волочок В. Соціально-психологічна адаптація вимушено переселених осіб. Соціальна адаптація особистості в сучасному суспільстві, ортобіоз та паліативна допомога: Матеріали IX науково-практичної інтернет-конференції (28 листопада 2022 р.). URL: <https://www.inforum.in.ua/conferences/28/99/769> 11 (дата звернення: 03.12.2025).

20. Волчегорська Є. Динаміка самооцінки якості життя молодших школярів. Психолого-педагогічні проблеми особистості і соціальної взаємодії: матеріали IV Міжнародної наук.- практ. конф. Прага, 2019. С. 77- 79.
21. Воробейчик Я. Самовчитель з психотерапевтичної допомоги. Одеса: Поліграф, 2018. 224 с.
22. Гавриловська К. Психологічний супровід у складних життєвих обставинах. Актуальні проблеми психічного здоров'я: Збірник наукових праць (25 травня 2023 р.). Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2023. С. 228-232.
23. Гакаме Ю., Тавадьян М. Труднощі адаптації дітей до шкільного навчання. Концепт: науково-методичний електронний журнал. 2017. Вип. 34. С. 181–185.
24. Галушко С. Вікові особливості молодшого школяра як чинник успішної адаптації до школи. Габітус. 2020. Вип. 18. С. 33-38.
25. Герило Г. Організація соціально-психологічного супроводу дітей, сімей, які постраждали внаслідок військових конфліктів. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2018. 128 с.
26. Гнатюк О. Проблема навчання та адаптації молодших школярів в умовах воєнного стану. Вісник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2022. Вип. 1. С. 1-11.
27. Гнатюк О. Особливості адаптації дітей молодшого шкільного віку до освітнього процесу в умовах воєнного часу. Вісник Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2023. Вип. 1. С. 1-9.
28. Грицюк І. Арт-терапія в роботі практичного психолога з дітьми, які мають емоційні порушення. Психологія: реальність і перспективи. 2017. Вип. 8. С. 67-71.
29. Державний стандарт соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування від 05 вересня 2017 р. за № 1089/30957.

30. Діброва В. Особистісне майбутнє внутрішньо переміщених осіб: стратегії конструювання. Проблеми політичної психології. 2023. Вип. 13 (27). С. 65-76.
31. Допомога дітям – переселенцям в адаптації до нового середовища. URL: <https://www.psyhelp.com.ua/2019/08/18/dopomoga-dityam-pereselencyam-v-adaptacziyi-do-novogo-seredovyshha/> (дата звернення: 05.10.2025).
32. Жук Т. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції. Київ: Ніка-Центр, 2020. 113 с.
33. Жуков В., Лях Т., Петрович В., Пруденко Г. Морально-етичні засади соціальної роботи у територіальній громаді. Ввічливість. Humanitas. 2023. № 2. С. 32–37.
34. Заброцький М. Основи вікової психології. Тернопіль: Богдан, 2020. 70 с.
35. Завацька Л. Визначення актуального рівня успішності адаптації школярів із числа внутрішньо переміщених осіб. Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка. 2023. №23. С.42-48.
36. Заверико Н., Тимофєєнко К., Яшина О. Соціально-педагогічна адаптація внутрішньо переміщених та тимчасово переміщених українських дітей. Теорія і практика педагогічних наук. 2023. № 4. С. 111–117.
37. Звіт про адаптацію 1,5 класів. URL: <https://naurok.com.ua/zvit-pro-adaptaciyu-1-5-klasiv-452001.html> (дата звернення: 24.09.2025).
38. Зінич І. Роль вчителя в процесі адаптації ВПО до освітнього процесу. Маневичі: Маневицька ОТГ, 2024. 43 с.
39. Зубашвілі І. Поради для батьків-вимушених переселенців: Метод. рекомендації. Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка НАПН України, 2022. 52 с.
40. Ізотова Є., Соболева Г. Фактори, що впливають на успішну навчальну діяльність в молодшому шкільному віці. Досвід і перспективи

реалізації державних освітніх стандартів в сучасній школі: збірник наукових статей всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів, 2019. С. 373-377.

41. Ільніцька М. Психолого – педагогічний супровід процесу адаптації учнів 5-го класу. URL: <https://naurok.com.ua/psihologo-pedagogichniy-suprovid-prosesu-adaptaci-uchniv-5-go-klasu-63065.html> (дата звернення: 28.09.2025).

42. Карпенко О. Інноваційні педагогічні підходи адаптації переміщених українських дітей до нового освітнього середовища. Академічні Візії. 2025. Вип. 42. С. 1-12.

43. Кацавець Р. С. Вікова психологія. Навч. посіб. Київ: Алерта, 2019. 112 с.

44. Кононко О. Найголовніше «погода» вдома, або як сформувати емоційну сприйнятливість і чутливість. Вихователь-методист дошкільного закладу. 2017. № 5. С. 32–40.

45. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141.

46. Кордунова Н. Психологічний супровід в кризових ситуаціях та адаптація в особливих умовах: методичні рекомендації до практичних та лабораторних занять. Луцьк : ПП Іванюк В. П., 2019. 54 с.

47. Костеріна Е., Ізотова Є. Психологічна допомога дітям молодшого шкільного віку зі шкільної дезадаптацією. Формування професійної компетентності педагога дошкільного профілю в умовах безперервної освіти: матеріали міжнародної науково-практичної заочної конференції. Львів, 2016. С. 247-248.

48. Котух О. Психологічне благополуччя внутрішньо переміщеної особи: адаптація та інтеграція в нову громаду. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки». 2023. Вип. 1. С. 56-61.

49. Кравченко О. Соціальна робота в громаді в умовах війни. Zeszyty Naukowe Collegium Witelona. 2022. № 42 (1). С. 63–70.

50. Куліченко В. Особливості надання психологічної допомоги вимушено переміщеним особам із наслідками травматизації. ГАБІТУС: Науковий журнал. 2023. № 49. С. 123-128.

51. Купіна І. Актуальні питання адаптації дітей молодшого шкільного віку до навчання в умовах воєнного стану. Актуальні питання управління освітою в умовах воєнного стану. 2022. Вип. 1. С. 63-65.

52. Литвин І., Зорочкіна, Т., Шпак, В. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2024. № 4. С. 346-356.

53. Малюнок «Що мені подобається в школі». URL:<https://studfile.net/preview/5188836/page:13/> (дата звернення: 03.12.2025).

54. Мельник Л. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита», 2015. 72 с.

55. Обухівська А. Психолого-педагогічні засади технологій супроводу дітей з особливими освітніми потребами у процесі їх соціальної інтеграції. Київ: Ніка-Центр, 2020. 113 с.

56. Періг І. Пошук ресурсів як умова підтримки ментального здоров'я особистості. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції «Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки». Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2024. С. 32-33.

57. Песоцька Ю. Соціальна реабілітація та соціальна адаптація внутрішньо переміщених осіб. SocialWorkandEducation, 2022. Vol. 9, P. 91-100.

58. Постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332 «Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам».

59. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 січня 2024 р. № 94«Деякі питання соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій осіб».

60. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585 «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах».

61. Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 р. № 305 «Положення про заклад дошкільної освіти».

62. Постанова Кабінету Міністрів України від 1 жовтня 2014 р. № 509 «Про облік внутрішньо переміщених осіб».

63. Початкова школа №334 Дарницького району м. Києва. URL: <https://school334.com.ua/%d0%be%d1%80%d0%b3%d0%b0%d0%bd%d1%96%d0%b7%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f-%d0%be%d1%81%d0%b2%d1%96%d1%82%d0%bd%d1%8c%d0%be%d0%b3%d0%be-%d0%bf%d1%80%d0%be%d1%86%d0%b5%d1%81%d1%83/> (дата звернення: 25.10.2025).

64. Проективний тест «Будиночки». URL: <https://dytpsyholog.com/2015/06/04/%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9-%D1%82%D0%B5%D1%81%D1%82-%D0%BE%D1%81%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D1%81%D1%82%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BD%D0%BE/> (дата звернення: 25.10.2025).

65. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 1, ст.1.

66. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 30, ст.142.

67. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2020, № 31, ст.226.

68. Про фахову передвищу освіту: Закон України 6 червня 2019 року № 2745-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 30, ст.119.

69. Садова І. Організація системи психолого-педагогічного супроводу дитини з особливими освітніми потребами. Гуманітарний форум. 2023. № 1 (1). С. 28–34.
70. Сапіга С. Соціально-педагогічна та психосоціальна підтримка дітей із числа внутрішньо переміщених осіб у період літнього оздоровлення в умовах воєн. Київ: ФОП Буря О.Д., 2023. 182 с.
71. Силкіна С. А. Соціальна адаптація дітей внутрішньо переміщених осіб в умовах нового поселення. Освіта та педагогічна наука. 2022. № 3 (181). С. 69–79.
72. Сікора Я. Адаптація як об'єкт наукового дослідження: психолого-педагогічний аналіз. Науковий вісник Ужгородського університету. 2022. Вип. 2 (51). С. 135– 139.
73. Сірко С. Соціалізація особистості дошкільника в умовах закладу дошкільної освіти. Формування ціннісно-змістовної сфери дітей дошкільного та молодшого шкільного віку: матеріали Обл. наук.-практ. конф., 28 берез. 2018 р. Дніпро, 2018. С. 406-413.
74. Соколова Г., Кравець Ю. Психолого-педагогічний супровід дітей з особливими освітніми потребами: організаційні і методичні аспекти. Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови. 2023. № 2 (23). С. 178–195.
75. Суліменко О. Соціальна робота з дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, в умовах воєнного стану. Humanitas. 2022. № 4. С. 61–68.
76. Чапюк Ю. Молодший шкільний вік як сензитивний період щодо розвитку творчого мислення: теоретичні аспекти. Інноваційні рішення в сучасній науці. 2016. Вип. 1. С. 1-15.
77. Чернова В. Психологічна підтримка дітей і підлітків в умовах війни. Розвиток інноваційних систем: тенденції, виклики, перспективи: матеріали ІХ Міжнар. наук.- практ. конференції. Гамбург, 2025. С. 279-285.
78. Шевченко А. Діагностичний інструментарій для визначення рівня адаптації учнів 1 класу. Ірдинь: Ірдинський навчально-виховний комплекс

«Дошкільний навчальний заклад – загальноосвітня школа I-III ступенів», 2018. 30 с.

79. Шкарлета С. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність: Науково-методичний збірник. Київ-Чернівці «Букрек», 2022. 140 с.

80. Шкляр Н. Психофізіологічні особливості розвитку дітей молодшого дошкільного віку. Вісник Інституту проблем виховання АПН України. 2016. Вип. 1. С. 1-15.

81. Цирковникова І. Соціальні та психологічні метаморфози адаптації внутрішньо переміщених осіб, результати дослідження. Ввічливість. Humanitas. 2022. №2. С. 64–71.

ДОДАТКИ

Додаток А

Проективний тест «Будиночки»

Інструкція: сьогодні ми будемо займатися розфарбовуванням.

Знайдіть у своєму листочку завдання №1. Це доріжка з восьми прямокутників. Виберіть той олівець, який вам приємний найбільше і розфарбуйте перший прямокутник. Відкладіть цей олівець убік. Подивіться на решту олівців. Який з них вам більше подобається? Розфарбуйте ним другий прямокутник. Відкладіть олівець убік. І так далі.

Знайдіть завдання №2. Перед вами будиночки, їх ціла вулиця. У них живуть наші почуття. Я буду називати почуття, а ви підберіть до них відповідний колір і розфарбуйте. Олівці відкладати не треба. Можна розфарбовувати тим кольором, який по-вашому підходить. Будиночків багато, їх господарі можуть відрізнятися і можуть бути схожими, а значить, і колір може бути схожим. Список слів: щастя, горе, справедливість, образа, дружба, сварка, доброта, злість, нудьга, захоплення. Якщо дітям незрозуміло, що означає слово, потрібно його пояснити, використовуючи дієслівні предикати і прислівники.

Знайдіть завдання №3. У цих будиночках ми робимо щось особливе, і мешканці в них – незвичайні. У першому будиночку живе твоя душа. Який колір їй підходить? Розфарбуйте. Позначення будиночків: №2 – твій настрій, коли ти йдеш в школу, №3 – твій настрій на уроці читання, №4 – твій настрій на уроці письма, №5 – твій настрій на уроці математики №6 – твій настрій, коли ти розмовляєш з учителем, №7 – твій настрій, коли ти спілкуєшся зі своїми однокласниками, №8 – твій настрій, коли ти знаходишся вдома, №9 – твій настрій, коли ти робиш уроки, №10 – придумайте самі, хто живе і що робить в цьому будиночку. Коли ви закінчите його розфарбовувати, тихенько на вушко скажіть мені, хто там живе і що він робить (на відповідному аркуші робиться відповідна позначка).

Методика дає психотерапевтичний ефект, який досягається самим використанням кольору, можливістю відреагування негативних і позитивних емоцій, окрім того емоційний ряд закінчується в мажорному тоні (захоплення, власний вибір).

Процедура обробки починається з завдання №1. Обчислюється вегетативний коефіцієнт за формулою: $ВК = (18 - \text{місце червоного кольору} - \text{місце синього кольору}) / (18 - \text{місце синього кольору} - \text{місце зеленого кольору})$ Вегетативний коефіцієнт характеризує енергетичний баланс організму: його здатність до енерговитрат або тенденцію до енергозбереження. Його значення змінюється від 0,2 до 5 балів. Енергетичний показник інтерпретується таким чином:

Анкета для визначення шкільної мотивації (за Н. Г. Лускановою).

1. Тобі подобається в школі?

- а) Так;
- б) не дуже;
- в) ні.

2. Уранці ти завжди з радістю йдеш до школи чи тобі часто хочеться залишитися вдома?

- а) Іду з радістю;
- б) буває по-різному;
- в) частіше хочеться залишитися вдома.

3. Якби вчитель сказав, що завтра до школи не обов'язково приходити всім учням, ти б пішов до школи чи залишився б вдома?

- а) Пішов би до школи;
- б) не знаю;
- в) залишився б удома.

4. Тобі подобається, коли відмінюють уроки?

- а) Не подобається;
- б) буває по-різному;
- в) подобається.

5. Ти хотів би, щоб тобі не задавали ніяких домашніх завдань?

- а) Не хотів би;
- б) не знаю;
- в) хотів би.

6. Ти хотів би, щоб у школі залишилися лише перерви?

- а) Ні;
- б) не знаю;
- в) хотів би.

7. Ти часто розповідаєш про школу своїм батькам і друзям?

- а) Часто;

б) рідко;

в) не розповідаю.

8. Ти хотів би, щоб у тебе був інший, менш суворий учитель?

а) Мені подобається наш учитель;

б) точно не знаю;

в) хотів би.

9. У тебе в класі багато друзів?

а) Багато;

б) мало;

в) немає друзів.

10. Тобі подобаються твої однокласники?

а) Подобаються;

б) не дуже;

в) не подобаються.

Опрацювання результатів

За кожен варіант «а» — 3 бали, варіант «б» — 1 бал, варіант «в» — 0 балів.

25–30 балів — сформоване ставлення до себе як до школяра, висока навчальна активність.

20–24 бала — ставлення до себе як до школяра практично сформоване.

15–19 балів — позитивне ставлення до школи, але школа більше приваблює поза навчальними сторонами.

10–14 балів — ставлення до себе як до школяра не сформоване.

Менше 10 балів — негативне ставлення до школи.

Додаток В

Малюнок «Що мені подобається в школі»

Форма проведення: індивідуальна і групова.

Час проведення: 30 хвилин.

Обладнання: аркуш з альбому формату А4, простий олівець, гумка, кольорові олівці.

Інструкція для дітей. “Намалюйте, що вам подобається в школі”.

Примітка: аркуш з альбому має бути розташований горизонтально.

Інтерпретація.

1. Невідповідність малюнка темі вказує на:

а) мотиваційну незрілість дитини, відсутність у неї шкільної мотивації і перевагу в неї інших, найчастіше ігрових, мотивів (у цьому випадку діти малюють машини, іграшки, візерунки тощо);

б) дитячий негативізм (така поведінка властива дітям із завищеним рівнем домагань і труднощами пристосування до шкільних вимог; дитина завзято відмовляється малювати на шкільну тему і малює, що вона найкраще вміє або любить малювати);

в) нерозуміння і неправильне тлумачення задачі (діти нічого не малюють або копіюють в інших дітей сюжети, що не мають відношення до даної теми).

2. За відповідності малюнків заданій темі враховується їх сюжет:

а) навчальні ситуації свідчать про високу шкільну мотивацію, навчальну активність і наявність у школяра пізнавальних мотивів;

б) ситуації не навчального характеру із зовнішніми шкільними атрибутами властиві дітям з позитивним ставленням до школи, але зовнішньою мотивацією;

в) ігрові ситуації в школі властиві дітям з позитивним ставленням до школи, але перевагою ігрової мотивації.